Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

NIELS TH. MORTENSEN

»Kjøbstadlivets aandelige Klima«

»KJØBSTADLIVETS AANDELIGE KLIMA . . .«

». . . smaalige Interesser, som umuligt kunne tiltale den, der hidtil aldrig havde været i Berøring med Kjøbstadlivets aandelige Klima.«

Orla Lehmann
Amtmand over Veile Amt 1849–61

NIELS TH. MORTENSEN

»Kjøbstadlivets aandelige Klima«

Illustreret af
ALBERT BERTELSEN

Aktieselskabet
SCHWEITZERS BOGTRYKKERI
1978

Kapitel 1

Hvad vil du her?

En varm sensommerdag i det Herrens år 1828 kom en lille, buttet herre i en brun rejsedragt spadserende hen over Den søndre Bro. Han var kommet til Weile med den gule diligence, som endnu holdt et stykke syd for broen og ventede på passage. Han havde stukket sit mørkkrøllede hoved ud af vogndørens åbne vindue og høfligt spurgt, hvor længe det mon endnu kunne vare, før man turde gøre sig håb om at komme gennem tolden. Postkøreren lettede på sin høje hat og kløede sig eftertænksom i håret: – Der ligger fire store landvogne foran os og spærrer indkørslen. Korn og kvæg. Og tørv, så vidt jeg kan skønne, tilføjede han.

Den rejsende stod derfor ud af diligencen og gav postkøreren besked på at aflevere den store vadsæk i gjæstgiveriet på Nytorv. Selv bar han en mindre vadsæk i venstre hånd og en spadserestok med en forgyldt sølvknop i højre.

Midt på broen standsede han for at nyde udsigten og den kølige luftning fra det store åvand. Konsumtionslinien – den af toldvæsenet fastlagte bygrænse – fulgte så langt øjet rakte åens hvidblanke strøm, undtagen ude bag åslynget i engdraget mod vest, hvor et plankeværk af spidse staver strakte sig skråt op bag byen mod Nytorv. Ved diget et stykke neden for broen lå en tungtlastet pram, der formentlig havde søgt at smutte udenom accisen, eftersom der var et livligt mundhuggeri igang mellem den landligt klædte person ombord og en toldbetjent. Afstanden var for stor til, at man kunne høre ordvekslingen; desuden var der en ustyrlig larm af brægende,

brølende og vrinskende dyr foran acciseboden, af legende børns råben og af skingre stemmer nede fra åen under broen, hvor nogle madammer var ifærd med at skylle tøj... Selv var han kommet gennem tolden uden besvær; da han ville åbne sin vadsæk for at vise indholdet frem, skød betjenten ham bort med et udbrud, der lignede forskrækkelse – som om han var bange for, at der skulle være giftsnoge i den. Den rejsende kom til at le ved tanken – ihukommende hvad gjæstgiver Niels Worch ved hans sidste besøg i Weile havde fortalt ham om byens »næstklogeste mand«, Jakob Frederiksen: Han var en ren heksemester, han »doktorerede« på folk og kræ og »kunne gøre alt det, man ville have ham til«. Tit kom der bud fra omegnens bønder, nogle betalte ham med penge, andre med smør og flæsk; men når han så skulle hjem til Weile gennem acciseboden, måtte han jo betale bod, og det var han »kjed af at staa dér og give penge af de Sager, som Bønderne havde givet ham«. Så en dag »kaldte han mange Snoge sammen med Ord og fyldte dem i sin Vadsæk, og da saa Toldbetjentene aabnede den, vrylrede Snogene ud paa Gulvet. Betjentene hujede og skreg, at han skulde samle dem igjen... Det gjorde han, og siden kunde Jakob Frederiksen frit passere Acciseboden, uden at nogen skulde kige efter i hans Vadsæk...«

Der dirrede et lille smil i mundkrogen på den rejsende, mens han distrait betragtede det støjende hurlumhej omkring broen. Han havde blide, brune øjne, der syntes at se længere bort end til de stejle skrænter, der omgav byen. Var han en drømmer, en digter – eller måske en verdensfjern prælat?

Han var født 1790 i Kjøbenhavn af jødiske forældre og »døbt« Salomon Hertz; men efter onklen, grosserer M. L. Nathansons råd havde såvel han som den syv år yngre broder Heymann fordansket deres navne til henholdsvis Sylvester og Henrik, for der var stadig – ikke mindst i almuen – megen uvilje mod de danske jøder, som man tillagde allehånde onde gerninger, bl. a. børneofringer.

Familien Hertz var nogenlunde ved midler, indtil den under Kjøbenhavns bombardement i 1807 mistede hus og ejendele. Ved frænders hjælp var det dog lykkedes at holde både Sylvester og Henrik til bogen. Sylvester blev cand. phil. og havde læst jura et par år, før han tog plads som huslærer, sidst hos storkøbmanden Hertz Rée i Aarhuus. Blandt hans elever var også en købmandsdatter fra Horsens, Cecilie von Essen, som han – efter hendes konfirmation – var blevet forlovet med. Og nu, da han i en alder af 37 år, måtte tænke på at grundlægge sit eget hjem, kunne han naturligvis ikke fortsætte som huslærer.

Ligesom den yngre broder var han lyrisk begavet; men hans talent var nok mere beskedent end Henriks. (Endnu var Henrik Hertz ikke kendt som forfatter. I 1826 havde han ganske vist fået opført et skuespil anonymt på Det kongelige Theater; men først da han i 1830 havde gjort stor lykke med det versificerede lystspil »Amors Genistreger«, kom han frem af busken. Og fra 1835, efter at man havde spillet hans »Sparekassen« og i 1837 »Svend Dyrings Hus«, blev han – på lige fod med Johan Ludvig Heiberg – regnet for en af vore betydeligste dramatikere.)

Ikke engang accisebodens toldere vidste, hvad der skjulte sig i den lille vadsæk, Sylvester Hertz bar i sin hånd op gennem Søndergade hin sensommerdag i 1828 – – måske foruden den kongelige bevilling til at »anlægge« et bogtrykkeri også nogle poetiske manuskripter? Den kongelige bevilling gjaldt egentlig en bogtrykkervirksomhed i Kjøbenhavn. Hvorfor valgte Sylvester så Weile? Var de økonomiske betingelser for vanskelige i Kjøbenhavn? (Selv onklen, den velhavende og indflydelsesrige Nathanson – hvis børn tog navneforandring til Nansen og Borup – havde måttet standse sine betalinger. Han blev i 1838 redaktør af Berlingske Tidende.) Var det den østjydske natur – denne vekslen mellem »bjærge« og idylliske fjordpanoramaer – som tiltrak hans romantiske

gemyt? Eller var det snarere den yndige jomfru von Essen i nabobyen Horsens? Jamen hvorfor så ikke Horsens? Eller Fredericia? Hvad nok ville have været den mest nærliggende fornuft-løsning, eftersom mange jøder havde fundet et fristed dér og tilmed bygget en synagoge. I alle fald kan man måske se en medvirkende grund til, at Sylvester ikke følte sig fristet af Kjøbenhavn, hvis han i september 1819 på sin egen krop havde oplevet den såkaldte »jødefejde«, under hvilken den kjøbenhavnske pøbel forfulgte jøderne med hånlige tilråb og knubs, ja endog kastede med sten efter dem og knuste ruderne i deres boliger, så militairet til sidst måtte tilkaldes for at splitte demonstranterne.

Weile by som sådan kan næppe have været det store trækplaster, selv om den kunne se meget indbydende ud, når man kom kørende ovenfor bakkerne og så den ligge dernede i dalbunden med tage af mosklædt strå og rødtegl. Men som han nu stod her på broen og vendte blikket op mod Nytorv, kunne han knapt se, hvor Søndergade endte for ophvirvlet støv. Brolægningen var sparsom: nogle brudte kampesten stak frem mellem de dybe hjulspor, der var fyldt op med groft strandgrus. Fluerne sværmede i tykke skyer over rendestenens affald – rendesten, nej snarere én lang muddergrøft, der stank af indtørret latrin og køkkenmødding. Ud for den nærmeste portindkørsel til et brændevinsbrænderi lå et mørnet gangbrædt. Fortovet, der bugtede sig efter husfacadernes uregelmæssige fremspring, bestod af en stribe flade trædesten.

En gåsepige kom drivende med en flok gæs omme fra en smøge bag brænderiet; med sin lange, bladflossede gren fik hun travlt med at svirpe den rappende tøseflok uden om den fremmede herre, idet hun dog derved yderligere hvirvlede vejstøv og fluer i næsen på Sylvester, så han kom til at nyse.

– Har jeg fået træk i diligencen? spurgte han ængstelig sig selv. Svedig og hypoconder søgte han lidt længere oppe ad gaden forgæves at komme om ved en drift køer, der slingrede,

som om de var berusede. En stor, forpjusket dansk hund galpede bag efter dem fra det ene fortov til det andet. Inde bag de blågrønne ruder i bataillonskirurg Evers' Gaard sås nysgerrige ansigter presse næserne flade mod det svagt buede glas. Lo de ad ham? Det var ikke til at afgøre; alle hovederne så forvrængede ud bag den knubrede og sløvede hinde.

Han opgav at komme om ved køerne og standsede foran en købmandsbutik, hvor der sad en gammel mand og døsede på en lav stenbænk. Der stod sådan en stank af gammelost, øl, spegesild og tobaksrøg ud gennem den åbne dør, at selv fluerne sank bedøvede ned på dørtrinnet.

– Kan I sige mig, hvad fejler dog de køer? spurgte Sylvester.

Den gamle plirrede med øjenlågene; der kom et svagt grin på hans tilsovsede mund, og idet han vendte skråen, svarede han: – De har nok fåen for møj spøl.

– Spøl?

– Affald fra æ mæskekar i æ brændevinsbrænderi.

– I mener med andre ord bærme?

– Det kan herren godt kald'et.

– De arme dyr!

– Nåe, a ved et, det er no helsen goe føed, hvis som helsen de et får for møj af et. Men æ byfoged vil et ha, te Jens Halvandenben går og dunster hans bæster af ned gennem æ hovedgade, så de dingler nok om ad Bagsnoge, will a tro!

Og deri fik den gamle ret. Søndergade lå nu åben for Sylvester Hertz op til Nytorv, hvor han gik ind i den Kgl. priviligerede Postkro og Gjæstgivergaard, der lå ret overfor rådhuset.

Sidst han havde besøgt Weile for at orientere sig om mulige lokaliteter, havde han haft en ganske fornøjelig og oplysende samtale med Niels Worch i hans comptoir, der var et conformt sted med mange lærdoms- og regnskabsbøger, thi foruden at være theologisk candidat og kongelig priviligeret gjæstgiver var han også bestyrer af den nys oprettede sparekasse.

Sylvester havde spurgt Niels Worch, om han mente, der kunne tegnes abonnenter nok i Weile på en lokal avis?

Worch havde trukket på skulderen og svaret, at der vel næppe var mere end hundrede oplyste husstande i Weile, selv om byen talte et par tusinde indvånere, thi heraf læste de fleste kun almanak- og postillelekture – – hvis de simplisement kunne læse, hvad nok kneb for mange ældre mennesker. Og hvad anbelanger de dannede husstande, som især turde søges i embedsmandsstanden, blandt kjøbmænd og hos omegnens storbønder, grever og baroner, måtte hr. candidaten jo ikke glemme, at de fleste i forvejen på halv- eller kvartdeling holdt enten Flyveposten eller Fædrelandet, som blev sendt et par gange om ugen med en smakke fra Kjøbenhavn til Aarhuus og derfra videre med diligencen til Weile. Men han, Worch, skulle da gerne påtage sig at sondere terrainet...

Nej, det var ingen ulejlighed. Her på den kongelig priviligerede gjæstgivergaard mødtes alligevel byens standspersoner for at drøfte dagens begivenheder over en romtoddy eller et krus øl. Hvis de da ikke – under særlige omstændigheder forståes – hjemsøgte kæmner Fischer, der havde en lille udskjænkning under mere private former i Klubben... Det ville nok være hensigtsmæssigt, om hr. candidaten også lagde vejen om ad Klubgaarden... Og endelig var der stadshauptmand Hansens gjæstgiveri ved hjørnet af Grønnegade og Nørregade; men dér traf man nok kun håndværkere og høkere, som Worch udtrykte det.

Og han tillagde: – Vi må dog ikke glemme, at Weile er en by i herlig fremdrift, efter at vi sidste år har fået den nye, store havn. Vil I tro, Dybrenden måler 8 fod! Jeg talte med havnefoged Jeppe Jensen forgangen dag – det er Jeppe og amtmand Treschow, der har fået sat skub i udgravningen og molebyggeriet – han, Jeppe Jensen, fortalte, at der allerede det første år er gået halvanden hundrede skuder og smakker til kajs i bassinet...

Under denne første samtale havde Sylvester Hertz følt, at Worch betragtede ham og hans forehavende med en vis skepsis. Som om der i hans slørede øjne lå det spørgsmål dulgt: Hvad vil du her?

Der var ganske vist en udvendig gelassenhed – for ikke at sige munterhed – over Niels Worch, og han afsluttede ofte en samtale med en god vits, hvilket også kom tydeligt frem, da Sylvester stod i comptoiret og tog afsked med ham. Gennem vinduet så de en ejendommelig høj, profetagtig skikkelse, som folk stod stille og keg efter, idet han med langsomme skridt vandrede hen over torvet. – Dér har vi nok Frederiksen, Weiles næstklogeste mand, sagde Worch med et skævt smil. Og da var det, han berettede hændelsen om tolderen og giftsnogene, idet han sluttede med at sige: – Ja, vi har mange kloge folk i Weile. Jeg er ikke den eneste!

Denne replik gik først op for Sylvester i dens fulde omfang, da han senere samme dag ude i byen lod sig fortælle, at almuen tillagde Worch overnaturlige evner. Således skulle han blandt meget andet være i stand til at mane spøgelser i jorden. Han havde ikke for ingenting studeret til præst...

Desværre havde Sylvester aldrig hørt nærmere om Niels Worchs sondering, hvilket måske kunne skyldes, at den brave gjæstgiver nogle måneder senere var faldet i svime og snart derefter gået al kødets gang.

Da Sylvester på denne varme sensommerdag i 1828 trådte ind i gjæstgiveriet, mødte han en sørgeklædt madam Worch i skjænkestuen. Hun lovede at bringe et logement i stand til ham og at tage vare på hans vadsæk og øvrige rejsegods, som ville ankomme med diligencen.

Snart derefter forlod han stuen, idet han tænkte, hun gerne kunne have budt ham et glas kælderkold Malvasir; men madammen havde nok endnu sine tanker hos den afdøde mand . . .

Da Sylvester atter stod ude på gaden, så han ovre ved torvepumpen neden for apothekets høje trappe et par kvindfolk ifærd med at fylde vand i deres spande; idet den ene af dem slap pumpestangen, nåede han akkurat at stikke hovedet ind under tuden og slikke et køligt strint af læberne. Madammen bød ham en slurk af en lille træøse, der hang ved hendes bælte. Han tog med tak imod.

I det samme åbnedes døren ovenfor stentrappen, og man hørte en herrestemme sige:

– S'il vous plait, madame!

Ud trådte en dame med preciøse manérer. Hun var iført en lang, laset, sort silkekjole, der slæbte bagtil. På hovedet bar hun en baret med knækket fjer. Hendes ansigt var skjult bag et gulnet slør. Hun bar en skørnet kurv over højre arm.

Sylvester undrede sig over at se apothekeren, som nu også var trådt ud på trappeafsatsen, stå dér og gøre sig underdanig overfor en stakkels sindsforvirret kvinde. Tilmed på dårligt fransk. Sylvester tørrede vanddråber af munden og vendte sig mod konerne ved posten for at spørge dem nærmere ud; men også de gjorde dyb reverens for kvinden, som med fornem, knejsende holdning fortsatte ned ad Torvegade. En enkelt gang vendte hun sig om og gjorde en bydende bevægelse med venstre hånd, som om hun ville kalde en usynlig, bagved gående person til orden.

Først nu fik konerne ved vandposten mælet igen og kunne fortælle ham om Grevinden, som hun kaldtes. Man sagde, hun var en amtmandsdatter, som var kommet i fortræd. Først havde hun været gift med en rig greve, siden med en skovjunker og aller senest med en staldkarl. Det var bestandigt gået ned ad bakke, og nu boede hun alene i en tarvelig lerhytte tækket med tang ude ved Huusodde. Hun ernærede sig ved tiggeri, dog hjemsøgte hun kun folk af stand, og hun gebærdede sig endnu, som om hun fulgtes i tre skridts afstand af en livréklædt tjener.

En høj pindevogn med et studeforspand bevægede sig sindigt hen over torvet. Den var øjensynlig kommet vestfra gennem Nørreport og drejede om ad Kirkegade ned mod Havnen. For Sylvester at se bestod læsset af lyngris. – Skal de bruges til lyngkoste? – Nej, oplyste en af madammerne, det er s'mænd en grydemand med swåtte jydepotter. Han bruger kuns lyngen til å stoppe ned omkring dem med, for at de ikke skal brække itu; de ska' s'mænd nok til Kjøbenhavn eller Lybeck...

Nede fra Søndergade blæste nu postillonen i sit horn, og den gule diligence kom rullende ind på torvet i en gjaldende støvsky, fulgt af en flok hujende knægte.

– Det er dog et vældigt leben! udbrød Sylvester.

– Så sku' I bare se, når vi har krammarked! svarede den mest mundrappe af madammerne, så er her så'n en hurlumhej, te de er ved å vælt a skafot!

– Skafot?

– Ja, det kalder vi den dér! Hun pegte over mod en træforhøjning med et mandshøjt kors af uhøvlede planker. Det var rejst skævt neden for rådhusets trappe.

– Er det en gabestok?

– Næ, den står der mestendels til skræk og advarsel. Den bruges kuns, når nogen ska' stryges til kagen. Med disse ord løftede hun sine to fyldte træspande op i åget over skuldrene og vrikkede bredmåset om ad Bagsnoge.

Sylvester besluttede sig til at følge den strøm af tungt lastede landvogne, der kom rullende hen over Nytorv både syd- og nordfra med den nyanlagte havn som mål. Han gik hen ad Kirkegade, forbi Gammeltorv og kirkegården ved Sct. Nikolai, på hvis lave tårn to unge storke stod og knebrede i munden på hinanden. Han standsede for at kigge nærmere på nogle ejendommelige runde huller i kirkens nordre kapel. Han talte 23. Var det skydehuller?

Overfor Residensgade på det åbne grønne terrain øst for kirken var der en prægtig udsigt ned over Mølleaaen og Havnevejen, hvor de nyplantede træer dannede en allé, der endnu ikke var højere, end at man kunne skue ud over Hestehaugen og Havnen. Hvor var her skjønt! Fjorden sås som en blå dis mellem de mørkegrønne skovskrænter. Der kom en svag luftning fra sydost – så vidt han kunne skønne af vimplen på den smakke, som netop stod ind gennem havneløbet for gunstig bør.

Idet Sylvester nu vendte sig om for at fortsætte ned over træbroen mod Havnen, kom en midaldrende, velklædt herre hen imod ham og lettede på hatten. Han præsenterede sig som cancellist Niels Mortensen.

– I er formodentlig fremmed her i staden? spurgte han.

– Ja, jeg er for en god halv stund siden kommet hertil med diligencen fra Frederits.

– Jeg formoder så, fordi I keg så interesseret på de 23 huller derovre i kapellet. Jeg kan fortælle jer, at det er indmurede hovedskaller af 23 grumme stimænd.

– Det lyder som er røverhistorie! Sylvester smilte taknemlig over cancellistens indladende venlighed.

– Det er det par dieu også – en sand røverhistorie fra 1660.

Weile var ved de tider aldeles forarmet af krig og hungersnød. I 1627 var vi først blevet oversvømmet af Christian Firtals lejetropper og siden af Tillys og Wallensteins kejserlige tyske hære, der plyndrede og voldtog, så der næppe var en ko, endsige en jomfru tilbage i staden. I 1645 rykkede de svenske djævle ind gennem Søndre Port, fulgt af den sorte død; og de kom igen fra 1657 til 59 med pest og sot i hælene, så ligene lå i dynger op langs kirkens nordvæg, fordi der ikke var nogen til at grave dem ned. Da freden blev undertegnet i våren 1660, var halvdelen af byfolkene i Weile døde og de fleste gårde udbrændte. Kun 29 usle våninger stod tilbage.

Nogle af de bestialske krigskarle – polakker og andet røverpak sydfra – huserede endnu i omegnens skove, hvorfra de gjorde overfald på bøndergårde og fredeligt rejsende.

Herremanden på Tyrsbæk havde som alle forstandige folk haft sølvtøjet stuvet af vejen, men nedgravningen var gået så ilsomt for sig, at lysestager og fade fik knæk og buler. Nu havde det været under Hans Olufsen Guldsmeds kyndige hænder og var blevet som nyt. Hans Olufsen havde lovet, at det skulle være fremme på slottet inden juleaften, og han var en mand, der holdt ord.

Efter at have stænget sin dør forsvarligt gik han tungt støttet til en knortekæp og med en tværsæk over skulderen, fulgt af hunden Trofast ned gennem Nørregade og forbi kjøbmand Jesper Andersens gård, der som den første i Weile var blevet genopbygget – omend tækket med siv, skønt lensmanden på Koldinghus strengeligt havde forbudt stråtag af hensyn til brandfaren.

Det fog så stærkt, da han passerede broen ved Nørre Porthus, at han måtte føle sig for med kæppen for ikke at ramle i åen, rækværket var brudt i stykker og ikke istandsat endnu. Han drejede ad stien mod øst langs Nordre Hestehauge og derfra videre ad Asengyden op til Romsmarken norden for staden. Idet han nu fulgte Kvægstien over Romsmarken, kunne han nøjes med at krydse udkanten af Nørreskoven, før han stødte til Tyrsbækvejen nede i Egerndalen. Herfra var der kun et kvarters vandring op til gårdene i Bredballe.

Skønt han måtte stride sig gennem det tætte snefog næsten i blinde, ramte han godt nok stien nede i dalen et halvt hundrede skridt fra bækken, men just som han nåede frem til broen, dukkede en høj, svær karl med en langskaftet økse over nakken frem af tykningen.

Trofast fór knurrende frem mod den fremmede. Hans Olufsen lagde tværsækken med sølvtøjet fra sig i sneen og tog med begge hænder et fast greb om knortekæppen.

Manden standsede et par skridt fra ham og hilste. Det var tilsyneladende en skikkelig skovhugger. Trofast snuste ophidset til hans lange støvler. Han bøjede sig ned og klappede hunden. »Med forlov,« spurgte han, »hvor agter I jer hen?«

Han talte ret godt dansk, men hans tunge var ikke her fra egnen.

»Jeg skal til Tyrsbæk,« svarede Hans Olufsen.

»Så kan vi kanske følges, jeg skal samme sted.«

»Hvor kommer I fra?« Hans Olufsen tænkte, at med de solide langstøvler, kunne han godt være en af de holstenske lejesoldater, som var deserteret fra de brandenburgske tropper.

»Søndenfra.«

»Det kan jeg høre.«

»Jeg vil til Tyrsbæk og søge arbejde.«

»Så er du gal vendt,« oplyste Hans Olufsen.

»Jeg er ikke dristig ved at gå vejen alene,« svarede den fremmede.

»Hvad er I bange for?« spurgte guldsmeden.

»I Weile sagde man, der var røvere i skoven.«

»Er det noget for en stout karl som jer at være bange for?«

»Når man er to, er man dristigere, end når man er een.«

»Jeg er ikke een, men tre,« svarede Hans Olufsen, »for jeg tør nok binde an med een, min hund tør tage een, og min kæp kan gøre det af med een.«

»Ja,« sagde den fremmede med et svedent grin, »på den måde er vi fem, for jeg skulle mene, jeg er god for een og min økse for een!«

Guldsmeden tog tværsækken op fra jorden og trådte ud på den smalle planke, der dannede bro over bækken. Trofast fulgte ham i hælene.

Da de befandt sig midt på planken, hørte Hans Olufsen et kort bjæf og et plask, som om noget faldt i vandet. Han vendte sig om og så, at hunden flød med kløvet pandebrask nede i bækken.

Skovhuggeren stod med hævet økse og trådte nu et skridt nærmere.

»Dér ligger den ene af jeres hjælpere,« sagde han truende, »og hvis I ikke straks leverer mig den tværsæk, I står med i hånden, skal I komme til at ligge ved siden af jeres hund!«

Det sortnede af vrede i guldsmedens øjne. Hans første indskydelse var at tage kampen op; men hvad kunne en knortekæp stille op mod en langskaftet økse? »Godt,« svarede han efter kort tøven, »I skal få tværsækken samt dens indhold.«

»Så hit med den!«

»Ja, men forinden må I love at hjælpe mig med en tjeneste.«

»Hvad går den ud på?«

»At følge mig hen til en træstub. Dér skal I hugge min venstre hånd af, så herremanden på Tyrsbæk kan se, jeg er blevet overfaldet og ikke godvilligt har givet hans sølvsager fra mig. På den måde kan jeg beholde mit ærlige navn.«

Røveren føjede ham i hans ønske. De gik hen til den nærmeste stub.

Guldsmeden lagde sin flade hånd på den.

Røveren hævede øksen.

»Hug nu ordentlig til, så pinen ikke bliver for lang!«

Røveren lagde alle kræfter i hugget.

I det samme tog guldsmeden hånden til sig, så øksen fór dybt ned i træet, og inden røveren nåede at vrikke den løs, havde Hans Olufsen givet ham et så forsvarligt nakkedrag med kæppen, at han segnede bevidstløs om.

Med strikken, der var bundet om tværsækken, snørede guldsmeden røverens hænder fast på ryggen og bandt hans ben sammen, hvorefter han i største hast løb op til Bredballe og hidkaldte hjælp. Han fik nogle mænd med ned til bækken, og de førte den uheldige »skovhugger« op til landsbyen og lagde ham i sikker forvaring, indtil herremanden fra Tyrsbæk nåede frem med sine væbnede svende.

Herremanden tog straks røveren i forhør. Men først efter, at han var blevet kildet med en brændende fakkel under fodsålerne, indrømmede han, at han havde tilhold i en hule i Egerndalen sammen med en snes andre desertører og stimænd, flest polakker.

Med den fangne røver som fører drog man ud til hulen. Polakkerne blev overrasket midt i deres julemåltid og efter en kort kamp overmandet. Siden har man kaldt Egerndalen for Polakkerdalen.

Tredie juledag måtte de 23 misdædere klæde stejle og hjul på Galgebakken i Weile. Til skræk og advarsel blev deres pandeskaller fældet ind i muren i Sct. Nicolais nordre kapel . . .

Sylvester nikkede anerkendende. – Det var justement en god historie med en superb pointe, sagde han. Kunne I ikke skrive den ned til mig? Det er min agt at grundlægge et bogtrykkeri og en byavis til oplysning og morskab her i staden.

– Nok er Weile en by i fremgang, svarede cancellisten, men en storstad er den ikke. Endnu! tilføjede han med et godhjertet smil.

De to mænd havde under Niels Mortensens beretning langsomt bevæget sig ned over Mølleaaens gungrende træbro og befandt sig nu midt på Havnevejen, hvor der stadig var en livlig færdsel af stude- og hestekøretøjer. De mødte også en enkelt trækvogn lastet med ankre og sække, trukket og skubbet af to halvstore drenge.

– Rom og sukker fra Vestindien til agent Linnemann, kommenterede cancellisten.

På en bænk nede ved Havnepladsen sad en hvidskægget gubbe med guldringe i øreflipperne og røg af en kridtpibe. Cancellisten standsede og hilste.

– Jeg har et par borgerlige ord at sige Jeppe Jensen, forklarede han. Per Mathis vil kanske imens ha' den godhed at udpege lokaliteterne for Redacteuren?

– Jow da, Per Mathis nikkede eftertænksomt og hummede sig, så der også blev en lille siddeplads til Sylvester.

Cancellisten fortsatte ilsomt hen langs den søndre mole, hvor der stod en lille, rank person i en lang, grå kofte; på hovedet bar han en højpuldet kasket med et bredt, snoet sølvbånd hen over skyggen. Han var ved at råbe en besked ned til en skipper, der just havde lagt sin skude til kajs. Man kunne nok høre, at havnefogden var en gammel soldat; ordene smeldede ud af munden på ham som bøsseskud.

– Hvad kan der nu være i sådan en skude? spurgte Sylvester for at indlede en samtale.

– A tror, det er en lybækker med kram og mundgodt, svarede Per Mathis. Og smakken hist ovre ved den nordre mole har haft kalk ombord, det kan én se med et halvt øje, så den kommer nok fra Mariager. Og hende dér med den høje stævn ska' så vidt a kan mene fyldes op med jydepotter og humle . . . Det er ingen sag nu om stunder, i dag kan de sejle helt ind i æ havn med deres last; i min tid lå vi en fjerdingvej ude og lossede alting om i bredbugede pramme – kaager kaldt' vi dem. Vi kasted' gjærn anker ud for Malenes Pishwål.

– Malenes Pishwål? Havde Sylvester hørt rigtigt?

– Ja, det kalder vi den, formedelst æ kvindfolk skjult' sig dér under æ svenskkrig. Vi kalder den osse æ Djævelkløft, hvis som at I syns, det lyder skjønner'?

– Der står en lille kanon derovre på den nordre mole, hvad bruger I den til?

– Den er Jeppe Jensens værk. Han er jo en gammel krigskarl. Bare der viser sig en smakke med en udenlands flag på æ mast ude i æ Dybrend, saluterer han, så et drøner etter.

Cancellisten vendte tilbage, og Sylvester tog afsked med Per Mathis. De to herrer spankulerede nu op ad Havnevejen og drejede til højre langs Mølleaaens dæmning ad Jomfrugangen, der førte ned til Nørre Port. Langs denne idylliske spad-

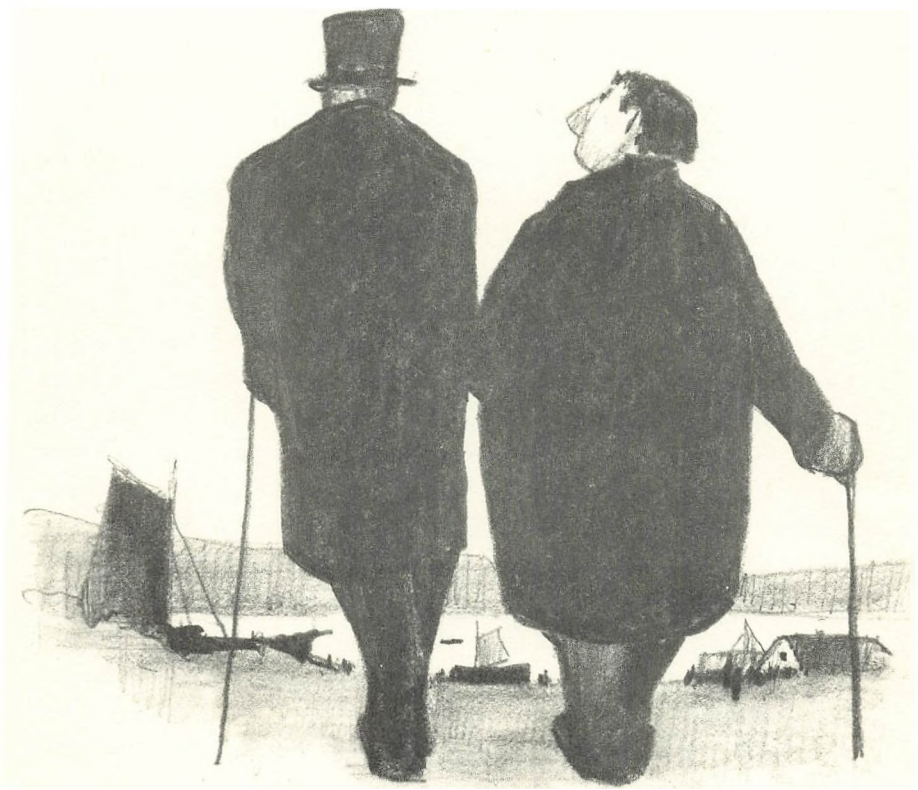

seresti var der et levende krat af vilde roser, pil og hassel. En dreng gik oppe på dæmningen og fiskede med en afbarket gren, hvis snøre endte i en stump fjer.

– Det skal nok narre ørrederne til at tro, det er en vårflue, forklarede cancellisten.

– Er der andet end ørreder i åen?

– Ork ja, både karper og gedder. Men det er nok for lummert til, at de bider.

Ved Hospitalet nede bag Nørre Ports accisebod returnerede herrerne mod Nytorv ad Nørregade. Sylvester udtrykte sin forbavselse over de mange nye huse, hvis facader fulgte en næsten lige linje, så man kunne gå på fortovet uden hele tiden at ramle ind i trapper og udhængsskilte.

– Det kommer af, oplyste cancellisten, at det meste af Nørregade gik op i luer i 1786. Branden opstod ved, at to knægte legede med en nøglebøsse på et snedkerværksted. Der gik ild i høvlspånerne. Man forsøgte at slukke med nymalket mælk fra et koholderi i gården ved siden af, men det forslog ikke, og inden man fik hentet vand ovre fra åen, havde branden bredt sig til Kyrasserernes Krudtmagasin, så gnisterne fløj over hele staden. Gud ske lov kom Vorherre os til hjælp med en tordenbyge, ellers ved jeg ikke, hvad vi skulle have gjort . . . Ifølge en bestemmelse af 1803 må man nu nøje følge det udstukne fortov og ikke lade trappestenene springe mere en 30 tommer frem. Denne regel gælder iøvrigt for alle nyopførelser i Weiles gader.

Ud for stadshauptmand Hansens gård standsede cancellisten.

– Nu må I have adjø for denne gang, hr. Redacteur, sagde han og svang hatten i en så flot bue, at den næsten fejede hen ad fortovet. Inden Sylvester nåede at gengælde hans hilsen, var han forsvundet op ad Grønnegade – – så pludseligt og sporløst, at man måtte spørge sig selv, om det var et rigtigt menneske?

– Se nu ikke syner ved højlys dag, Sylvester, sagde han til sig selv. Om jeg husker ret, har amtmand Treschow expeditions-comptoir i Grønnegade. Det er vel sagtens dér, den gode og elskværdige Niels Mortensen cancellerer?

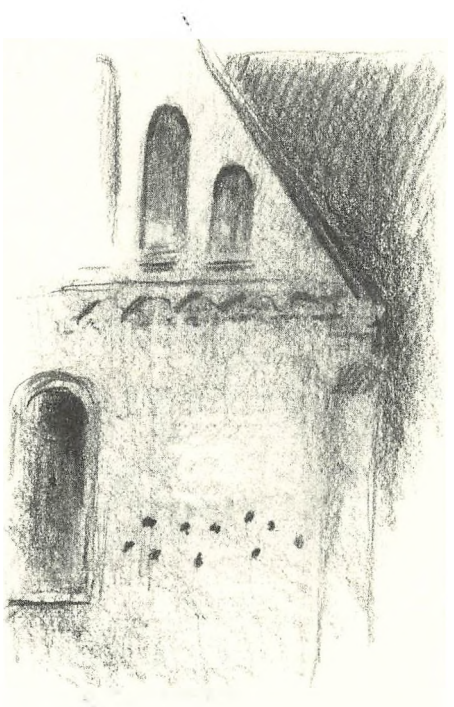

Kapitel 2

Cum libris non solus

Første nummer af *Weile Amts Kongelig privilegerede Avis og Avertissementstidende* udsendtes – med et par ugers forsinkelse – Løverdagen den 18 October 1828 i et lille kvartformat, med teksten nydeligt sat i gotisk skrift på to spalter. Avisen udkom så vidt muligt tre gange om ugen (tirsdag, fredag og lørdag) og kostede i abonnement »4 Mk. rede Sølv Qvartalet«. Man startede med et oplag på 60 eksemplarer.

Formodentlig har der kun været een bogtrykkersvend om at sætte avisen; dog måtte han have hjælp til selve trykningen, der foregik på en håndpresse fremstillet af træ. Dens kapacitet var 25 eksemplarer i timen.

Jeg forestiller mig, at Sylvester Hertz i de første travle dage ikke blot har redigeret avisen, men at han også har været den, som under trykningen farvede formen ind med en sværtepude. Dog søges straks »en velopdragen confirmeret Dreng, som godt kan læse Skrivt og har Lyst til at lære Bogtrykkerkunsten«.

I 1840 anskaffedes en håndpresse, der kunne klare 400 aviser i timen; og allerede i 1843 blev den afløst af den trykpresse, man idag kan se i Schweitzers Bogtrykkeris udstilling.

Hvor trykkeriet havde til huse det første år, må vi gætte os til. Man kunne eventuelt tænke sig, at Sylvester har overtaget Sparekassens lokaliteter i Worchs Gaard på Nytorv (Rådhustorvet), idet Sparekassen flyttede efter gjæstgiverens død. Men fra oktober flyttedag 1829 er adressen: Christian Bagges Gaard, Nørregade.

I sin introduktion til læserne omtaler Sylvester Hertz avisen som »et Ugeblad, der med Interesse forener Mangfoldighed . . . imidlertid bør dette Maal, ligesom i Menneskelivet overhovedet, ei heller her lades af Sigte: for den redelige Stræben udebliver ikke Herrens Velsignelse . . .«

Udgiveren fortsætter »med kjerlig Hilsen til Bladets Læsere og sit Værks understøttende Venner« at udtale det håb, »at nærværende Ugeblad«, der vil stræbe »mod det høie Maal – at udvide det Aandeliges Gebeet . . . vil finde skaanende Bedømmere . . .«

Hvem disse »understøttende Venner« var, ved vi ikke; men det er næppe tænkeligt, at Sylvester Hertz har kunnet etablere sig i Weile ved egne midler. Familien havde kun til nød klaret dagen og vejen, takket være moderen, den kønne og kloge Beline, født Salomonsen. Som vi allerede ved, måtte Sylvester af økonomiske grunde afbryde sine juridiske studier og tage plads som lærer. Ved moderens død i 1814 overtog han som sin del af »arven« en gæld på 640 rigsdaler.

Mon ikke »de understøttende Venner« har været den rige slægtning i Aarhuus, kjøbmand Hertz Rée – og måske hans forlovede, den tyveårige kjøbmandsdatter Cecilie von Essens familie? (Sylvester blev først viet til sin fæstemø den 5. februar 1833 – så længe varede det, inden han havde »consolideret sig« i Weile.) I hvert fald fandtes »de understøttende Venner« ikke i Weile, hvor Sylvester de første år var en meget ensom mand.

Forfatteren Meir Goldschmidt, der jo også var af jødisk herkomst, fortæller, at han ofte følte sig ilde berørt, når selvglade danskere spurgte ham: – Hvad vil du her?

(Ved et af de store nationale stævner på Skamlingsbanken – den 4. juli 1844 – tog han direkte spørgsmålet op overfor forsamlingen.)

Spørgsmålet »Hvad vil du her?« mødte også Sylvester Hertz i Weile, sjældent direkte udtalt, oftest camoufleret i et

nedladende tonefald, når man forsikrede ham om, at man aldeles ikke havde brug for nogen avis. Her var sladder nok foruden . . .

Måske hang det forsigtige, elskværdigt-ironiske smil, der altid dirrede i mundkrogen, sammen med Sylvesters usikkerhed overfor borgerskabet? Man ser det tydeligt på det portræt af ham, der er signeret 1828, vistnok skåret af Kr. Kongstad mange år senere efter et oliebillede af den kendte genremaler Ernst Meyer. (Ganske vist fortæller datteren fru Bella Ahrentzen, at billedet skulle være malet omkring 1807–10; men da var Ahron Meyer – som kunstneren dengang hed – kun en dreng på en halv snes år. Maleriet forestiller heller ikke en syttenårig, det er snarere en otteogtrediveårig med kalot og smalle stålbriller, der stirrer nærsynet ud på os med et forborgent, indadvendt smil, hvis læber netop har udtalt hans valgsprog: Cum libris non solus, der frit kan oversættes: I selskab med bøger er man aldrig alene.)

Denne ensomme mand – en poetisk drømmernatur, der holdt af at gå lange ture i Weiles omegn og aldrig deltog i byens klubliv, men kun sås offentligt, når han anmeldte koncerter og teater – søgte trøst og næring i bøgerne. Det kom fra første færd til at præge hans avis, der ikke blot så det som en vigtig opgave at orientere læserne om fyrstelige begivenheder og andre forunderlige europæiske tildragelser, men også at holde vejlenserne à jour med det kjøbenhavnske åndsliv: teater, litteratur og kunst. I de tidligste numre læser man således en artikelserie, der kaldes »Correspondent-Efterretninger eller Udsigt over det fremskridende Liv i Kjøbenhavn«. Man gætter på, at disse efterretninger var skrevet af broderen, digteren Henrik Hertz.

Selv skrev Redacteuren også digte (samt historier).

Årgang 1829 indledes med nogle af hans epigrammer. Til eksempel:

Fra Ole til Mette.
(Overskrivten kan forandres efter Behag.)

Hvis ei der var en Tilstand efter denne,
Hvis Hensigt er af Tvende
At gjøre Trende,
Jeg kunde fristes til det Ønske, Kjære,
Bestandig kun Din Kjæreste at være.

Derimod var – under den enevældige Kong Frederik VI – enhver form for *politiske* betragtninger udelukket; før bladet gik i trykken, blev det censureret af byfogden (borgmesteren), og det hændte, omend sjældent, at avisen udkom med en bar plet på siden. Redacteuren søgte gang på gang Cancelliet om at få den politiske censur ophævet. Kongen skal – ifølge Henrik Hertz – have begrundet sit afslag med, »at han havde saa mange Kvaklerier med de politiske Blade (og) at Byen Weile ikke var en saadan Afkrog af Danmark, at den behøvede en egen politisk Avis for i ordentlig Tid at erholde Efterretninger fra Udlandet«.

Efter Christian VIII's tronbestigelse i december 1839 blev forholdene lidt friere; Sylvester indsendte en vesificeret ansøgning, som fik det lykkelige resultat, at Amtsavisen i løbet af 1840 blev fritaget for censur. Efter 1848, da det »politiske Tungebaand løsnedes« endeligt, tager Redacteuren ivrigt del i de nationale rørelser, ofte med ledercitater hentet fra Berlingske Tidende eller Fædrelandet.

Lad os på de efterfølgende sider blade lidt i Weile Amts Kongelig privilegerede Avis og Avertissementstidendes første årgang (1828–29):

Der er iøjnefaldende lidt aktuelt – for slet ikke at tale om lokalt – stof. I det første nummer indledes det ene hovedafsnit UDLANDET med en to spalter lang skildring af »Tyrkernes Historie og eiendommelige Characteer«. I det andet hoved-

afsnit FÆDRELANDET kommer den mest lokalaktuelle nyhed fra Horsens, hvor man har »feiret den ærede Olding Blikkenslager Michael Dændlers Guldbryllupsjubilæum paa en rørende og høitidelig Maade«.

Efterhånden bringer avisen også rejselister (for skibe og dagvogne), kirkenyt og fortegnelser over døde i det ganske land fra Kjøbenhavn til Altona (dog kun folk af stand). Derimod er det meget småt med annoncer, de såkaldte Bekjendtgjørelser, hvorfor trykkeriet må skaffe sig ekstra indtægter ved salg af skole- og skrivebøger »med smukt, couleurt Billed-Omslag« samt lottospil. Den 29. januar 1829 meddeler avisen yderligere, at man under titlen »Magasin for Historie og Fortælling« påtænker at udsende »et Maanedsskrivt, hvis Indhold deels vil vorde den sande Historie og Skildringer af mærkværdige Lande og Folkefærd, deres Sæder og Skikke, deels (adskilte fra hine ved et Tegn) digtede Fortællinger og Noveller, muntre Anekdoter o.s.v. . . . såsnart et tilstrækkeligt Antal Yndere af Læsning have tegnet sig . . .« (Maanedsskrivtet udkom første gang den 4. august 1829).

Spidsartiklerne i avisen var som regel blandede nyheder fra udlandet, hentet fra tyske blade. Det hænder, at disse udebliver. Fredagen den 15 Mai 1829 indledes forsiden med denne redactionelle meddelelse: »Da de udenlandske Aviser ikke med Dagsposten ere ankomne her til Byen, saa bedes de ærede Læsere at tage tiltakke med Det, Huset formaaer« – nemlig et referat af en »besynderlig Proces i Paris« og om »Tyrkernes Hensigtsmæssige Skik, at anbringe Sporen paa Stigbøilen« samt andre aktuelle forunderligheder. Også selv om Dagsposten når frem, kan man stadig læse nyt fra Tyrkiet, f.eks. en skildring af »Osmanernes Hovedstad«. I samme nummer fortælles om en fransk Redacteur, som er blevet idømt 6 måneders fængsel for et »Angreb paa den Kongelige Autoritet«. En slig formastelighed var utænkelig i Weile Amts Avis, hvor fyrstelige personer og sager – næst efter det kjøbenhavnske

ånds- og kulturliv – nyder forrang. Allerskjønnest når begge materier forenes: Løverdagen den 10 Januar 1829 påbegyndes således en skildring af »Dannerkongens tilkommende Sæde, det herlige Christiansborg Slot«. Særligt udførlig er inventarlisten, der fylder adskillige spalter og løber over 5 numre – antagelig på dage, hvor Dagsposten ikke nåede frem. Listen omfatter alt muligt lige fra Thorvaldsens store frise »Alexandertoget« til »en særdeles pragtfuld Skjærm, forfærdiget af Hr. Blikkenslager Irgens«. (Som man måske erindrer, brændte slottet for anden gang i 1884, og mange af dets herligheder gik op i luer. Alexanderfrisen – som findes i flere eksemplarer – er dog bevaret i restaureret tilstand, hvorimod H. E. Freunds hovedværk, den store Ragnarokfrise gik tabt; tilbage er kun H. Olriks autograferede tegning af den.)

Læseren holdes naturligvis også underrettet om alt, hvad der sker på Det kongelige Theater, men det kunne ellers nok knibe med oplysninger fra Kjøbenhavn under den strenge vinterkulde, hvor postbåden frøs fast i isen undervejs til Aarhuus (derfra sendtes nyhederne videre sydpå med diligencen). Dog kunne avisen den 20. januar meddele, at »Doctor (Johan Ludvig) Heiberg har Mæslinger« og at »Vaudevillen KJÆRLIGHED PAA NICOLAI TAARN skal have Hr. Studiosus (H. C.) Andersen til Forfatter . . .«

Der er, trods alt, mere Kjød på den lokale muse, som Onsdagen den 14 Januar giver afskedsforestilling i Weile med lystspillet »Skræderbruden«. Man læser med Fornøielse Redacteurens vittige anmeldelse Fredagen den 16 Januar: »Igaar Aftes (Onsdag) gav Hr. Titchens Skuespillerselskab sin sidste Forestilling for fuldt Huus. Det har nu i en Tid af tre Maaneder søgt at more vor By, og har ikke været uheldig i sine Bestræbelser . . . Ved den sidste Forestilling indtraf den Pudseerlighed, at tvende *fiirbenede* Tilskuere (maaske moderne æsthetiske Recensenter) kom i en heftig Disput, der varede temmelig længe . . . Da Striden førtes *under* Bænkene, kom den *smukke* Deel af Publikum i Bevægelse. De Fleste sprang op paa Bænkene . . . Man har endnu ikke erfaret Anledningen til Striden. Sandsynligviis var den om enkelte Punkter i det interessante Lystspil.«

Sig ikke, at Redacteuren manglede humor!

Vinteren 1828–29 var usædvanlig streng. Søfarten til Kjøbenhavn var standset i over 3 måneder, og man frøs bravt i Hovedstaden af mangel på træ og tørv. Vejle Fjord blev isfri den 7. april, men først den 20. april meldes Rheden sejlbar.

Under disse omstændigheder kan det ikke undre, at den store nyhed Løverdagen den 7 Februar er en meddelelse om, at der under den strenge vinter »i det saakaldte Tykhøiet Krat i Gadberg Sogn er skudt en *Ulv*, der er saa stor som en Bulbider og veier imellem 8 og 9 Lpd.«.

Desværre var ulven en avisand. En uge senere hedder det: »Weile, den 13de Februar. Mikkel Peersens Bedrivt paa Ulvejagten, som han anmeldte paa Herredscontoiret, hørte ikke til de glimrende. Utysket var en gammel forvildet Hund, der skal have gjort sig skyldig i slemme Tyverier, hvorfor Bønderne ansaae den for en Ulv.«

Dermed var den »pot« ude, og Redacteuren var stadig – på grund af de islagte farvande – i bekneb for kulturelt stof. Men det kunne der vel rådes bod på?

Løverdagen den 28 Februar læser man følgende Bekjendtgørelse:

»Igaar ved Aftenstide i Skumringen var jeg Undertegnede saa uheldig at tabe min Kone paa Veien fra Stubberup og her til Byen. Hun var kjendelig paa en grønstribet Kjole, lidt skjævbenet og Tøfler paa Benene. Hendes Navn er *Else*. Finderen bedes at aflevere hende enten til mig imod en passende Ducør eller paa Bogtrykkeriet i Weile.«

Desværre ser det ud til, at Elses mand også er blevet borte, idet Bekjendtgjørelsen er forsynet med følgende petit-efterskrift:

»Bogtrykkeriet maa endelig udbede sig en portofri Tilsendelse og Underretning om, hvor Madamens Mand opholder sig.«

Der findes, som allerede nævnt, også digte i avisen; men poeten (uden al tvivl Redacteuren selv) gør snart den erfaring, at man må omgås varsomt med det skrevne ord. Løverdagen den 7 Marts bringer avisen en versificeret fabel, »Ræven og Hunden«, hvis morale lyder:

> »Mærk paa de Ord om Ræven og Hunden!
> Ved *Lumskhed* tidt er Hjelp i Nøden vunden;
> Men Hjelpen ofte blev til Angers Graad.«

Fabelen sætter vilde rygter igang: at den hentyder til den og den begivenhed og den og den person. Vrede mænd møder op på Redactionen, så det bliver nødvendigt et par dage senere at meddele:

»Da man har givet den i forrige Avis indførte Fabel den Forklaring, at den skulde sigte til forskjellige Personer, saa vil Undertegnede ikke undlade herved at tilkjendegive, at dette ingenlunde har været Forfatterens Hensigt. – At fremstille en Lærdom i Almindelighed, ligger i Fabelens Natur . . .«

Sylvester Hertz slutter sin »dementi«: »At en Skyldig føler sig truffen, kan og bør ikke afholde Lunet fra at meddele sig.

Udgiveren maa saaledes næsten frygte for, at det i et af de forrige Avisnumre indførte skjæmtende Avertissement om en Madam Else, som Ingen med sund Forstand kunde antage for ramme Alvor, vil skaffe ham alle de kjære Elser paa Halsen.

Weile, den 9de Marts 1829
Sylvester Hertz«

Det smil, der lurede i Redacteurens øjen- og mundkroge, kunne således få uheldige virkninger, når han – for at sætte boller på suppen – gav efter for sine spøgefulde indfald. Han lærte snart den grundregel: aldrig at gøre grin med læseren.

Hvis han ville drive skjæmt i avisen, måtte han spille direkte (og aldrig underfundigt) på det folkelige vid som i teateranmeldelsen – eller som i dette galante citat af 28 April 1829: ». . . Den vittige Skribent *Saphir* . . . kalder Damerne: »Livets Jomfruhonning, Sukkerærten i Tilværelsens Bælg, Fedtøiet paa Menneskelivets mavre Suppe, Gjedeleveren i den store jordiske Fastetid, det festlige Juletræ paa Menneskehedens Børnemarked og den underfulde Spiralfjeder i den store Verdensmaskine.«

Desuden begynder Redacteuren nu med lidt mattere glimt i øjet at fortælle anekdoter som denne: »Tvende Reisende, hvoraf den ene var Advokat, mødte en Præst, som red en skjøn Hest. Vi vil gjøre lidt Løier med den stolte Præst, sagde Advokaten til sin Selskabsbroder. Min kjære Hr. Pastor, sagde han derpaa, vendende sig til den Ridende, De følger kun daarligt Christi Exempel, som meget ydmygt red paa et Æsel. Præsten svarede: Man gjør i denne Tid saa mange Æsler til Advokater, at en stakkels Præst ikke kan faae noget.« (29 Mai 1829).

En af forklaringerne på de sparsomme lokale nyheder skal utvivlsomt søges i de mange hensyn, der måtte tages for ikke at miste abonnenter (ligesom der var grænser for, hvad vejlenserne tålte af det kjøbenhavnske vid). Også på en tredie måde synes vejlenserne at have været særdeles sarte. Den 17 Februar gengives til skræk og advarsel følgende avertissement fra Thisted Avis:

»Løverdagen den 7de Dennes (?) bliver Tyven Niels Pedersen Hager efter Høiesterets Dom strøgen til Kagen. – Executionen vil finde Sted Kl. 11 Formiddag i Nærheden af Byen; thi indbydes Alle og Enhver her i Amtet, som vandrer frem paa samme Vei som denne unge Forbryder, og eengang vil standse ved den samme Pæl . . .«

Man læser intet i Weile Amts Avis om kagstrygning foran det lokale Rådhus på Nytorv, skønt en sådan straf stadig fandt

sted, men altid meget tidligt om morgenen og ofte i gedulgthed før daggry. Man sagde, at arrestforvareren, som spændte den arme synder ud på »korset«, aldrig brugte pisk, men kun risede offeret, og at han bagefter tvættede de ømme rygstykker med koldt vand fra apothekerens pumpe.

Var vejlenserne dengang virkelig så sarte overfor vold? Følgende læserbrev (avertissement) kan tyde på det:

»Spørgsmaal.
(Forlangt indrykket.)

Indsenderen heraf med Flere have været Vidner til, at en forhenværende Skrædersvend i Horsens, nu Handlende i Weile, har under Raab og Skrig at ville ihjelslaae sit Tjenestetyende, behandlet dette saaledes, at man virkelig skulde troe han vilde udføre sit rasende Skrig, idet han næsten en ½ Time tærskede Tyendet uafbrudt i Hovedet som paa Ryg og Lemmer, først med en tyk Stang og derefter med en Stok; tillader sig at spørge om slig Handling er lovlig og rigtig . . .
(24 Julii 1829)«

Svar følger allerede den 28 Julii:

»I Anledning af det i Weile Amts Avis no 84 indførte og indsendte Spørgsmaal om en Handlende, der havde revset et af sine Tjenestetyender, har jeg, som den det Omspurgte netop har været Tilfældet med den angivne Tid, erhvervet lovformelig Beviis for, at Indsenderen af dette høistfornærmelige og æregraverende Spørgsmaal, er Kjøbmand Wulff her i Byen, hvem jeg desaarsag paa Rettens Vei lader tiltale, og skal Udfaldet af dette Søgsmaal i sin Tid blive ligesaa offentliggjort som Spørgsmaalet.
N. J. Prip.«

Løverdagen den 1 August svarer R. Wulff:

»Ei havde jeg nævnt Hr. Prip ved Navn; men om jeg tænkte som Ordsproget siger: kaster man imellem en Flok Hunde

piber den man rammer; det behøver jeg ei at sige nogen; imidlertid fornøier det mig inderlig, at det, som det lader til, strax ramte sin Mand. Hvorvidt noget i dette Spørgsmaal er æregraverende, vil Tiden vise.«

Der findes ingen oplysning om udfaldet af et eventuelt søgsmål. Så det kan vel tænkes, at byfoged Hersleb har talt de herrer til rette – og pålagt hr. Prip en symbolsk erstatning. Thi nogle dage senere (den fjerde august) læser man i avisen, at hr. Prip – i anledning af »vor elskede Kongedatter Kronprinsesse Karolines Formæling« – sammen med Hr. Justitsraad og Byfoged Hersleb, Hr. Justitsraad og Amtsforvalter Worsaae, Hr. Capitain og Ridder v. Munck, Hr. Stadshauptmand Hansen og Hr. Apotheker Friis har deltaget i Byens festlige udsmykning, idet Hr. Prip har »skjænket en pyntelig Rosenkrands med Chiffre og passende Indskrivt« . . .

Samme fjerde august læser man under FÆDRELANDET, at en Viborg-læge advarer kvinder »imod Modens Tyrannie ihenseende til Klædedragt og Pynt . . .« især »de forlorne Krøller . . . da Blodet hos unge og blodrige Folk allerede har Tilbøielighed nok til at besøge Legemets øverste Etage . . .« Endvidere peger han på de uanstændige kjoler, der »ikke bedække den Deel af Legemet, de skulde bedække og ere derfor skadelige for Helbreden . . . Host, Blodspytning og andre, for en stor Deel incurable Brystsygdomme, ere ei sjeldne umiddelbare Følger deraf . . .«

De interessanteste lokale »nyheder« finder man – set med nutidens øjne – ofte i de indrykkede »Bekjendtgjørelser«, i kuriøse lejlighedsdigte (f. eks. »Til Hr. Kjøbmand Gyldings og Hustrues Sølvbryllup 14 Mai 1829«) eller i dødsannoncerne:

»Blid som hendes hele Liv, endte ved en rolig Død, min elskede uforglemmelige Kone M. H. Bloch fød Aagaard, Livet den 4de dennes om Morgenen Kl. 2, i hendes Alders 48de Aar, efter 18 Aars lykkelige Givtermaal.

Hvad jeg og Mine tabte, vil vist enhver Retsindig med mig føle!

De faae høistærede, mine sande Venner, som beærede den Afdøde med Deres frivillige Nærværelse ved hendes Jordefærd, ydes Mines og min hjerteligste Tak.

Weile, den 8de Juni 1829
T. E. U. Bloch,
Capitain og Landmaaler.«

Torsdagen den 1 December 1829 meddeler Weile Amts Avis, at der »Natten imellem afvigte Løverdag og Søndag, omtrent Kl. 1, udbrød Ild ved Sønder-Porten i Hr. Petersens Brænderibygning, der er 2 Etager høi og sammenbygget med Forhuset. Den paa Loftet byggede Maltkølle, Huussparrene og Lægterne paa nogle Fag ovenover var ibrand, hvorved Hr. Kjøbmand Prip tog Skade for henved 40 Tdr. Korn; men havde Veiret ikke været saa stille, kunde Ilden lettelig have havt uberegnelige Følger. Næst Forsynets Hjelp, var den ved Hr. Brandinspecteur Dalgas's og Underordnedes Omhu slukket Kl. 3 . . .«

(Det har nok heller ikke været uden betydning, at Sønderaaen bogstavelig talt slikkede op ad den søndre mur.)

I samme og det efterfølgende nummer af avisen findes ikke mindre end 4 Bekjendtgjørelser, underskrevet af forskellige af byens gode mænd, som alle i hjertelige vendinger takker brandkorps og andre tililende for hjælpen under branden. Vi vil nøjes med at læse brændevinsbrænderens tak:

»I Anledning af den Natten imellem den 28de og 29de i f.M. udi min eiende Gaard opkomne Ildebrand, der kunde have havt min og min Families totale Ruin til Følge, aflægger jeg herved min erkjendtlige Taksigelse til det respective Brandcorps og enhver Indvaaner i Byen, som ved en hurtig Anstrængelse bidrog til Ildens heldige Standsning. – Og bør

jeg ikke undlade herved taknemmeligen at nævne Dhrr. N. Gylding og Guldsmedesvend Kastrup for den farefulde Iver, hvormed de hjalp at slukke Branden.

Weile, den 2den December 1829
O. Petersen.«

Tirsdagen den 15 December kan man under »Billet-Udskrivten Nøisomhed« endog finde en ægteskabsannonce, hvor indsenderen understreger, at det ikke er nogen spøg, men at han »mener det for ramme Alvor«. Han opregner sine mange dyder, han »er velskabt, har et ret tækkeligt Udvortes og er ingen Ven af Værtshuuse«; pigen behøver ikke »at være nogen Skjønhed«, men skal dog have »et ret godt Udvortes«; hun skal være »en god Huusholderske og henved 22 Aar gammel . . . en lille Capital er ikke overflødig«.

En agtværdig jomfru, der nok vil have lejlighed til at betragte den nøisomme uden selv at blive set, foreslår i næste nummer, at han ved et aftalt mødested »bære Spadserestok i Venstre Haand at jeg ikke skal tage feil af Deres Person«.

Det kan vel næppe have været denne spadserestok, Redacteuren efterlyser, idet han bekjendtgjør, at »den Person, som for omtrent en Maaned siden laante en Spanskrør-Stok paa Bogtrykkeriet, ville behage at aflevere samme, ifald han vil undgaae at se sit Navn offentliggjort i næste Avis«.

Eftersom man i næste avis ikke finder andre Weile-nyheder end en dødsannonce, må man gå ud fra, at spanskrøret omgående er vendt tilbage til bogtrykkeriet – – dog skal man ikke tro, at Redacteuren brugte det til afstraffelse af obsternasige læredrenge, for man erfarer senere (gennem datteren), at Sylvester ikke under nogen form tålte vold, end ikke at en lærer engang straffede en af hans sønner korporligt. Sylvester opsøgte straks den slemme pædagog, som måtte love aldrig mere at løfte hånd mod sønnen.

Lad os slutte denne gennemlæsning af avisens første årgang med at citere meddelelsen om et par sensationelle opfindelser:

»*Ny Maade at varme Værelser.*

Det har fundet megen Bifald i London, at dyppe i Vand ulædsket Kalk, og lægge det i en egen hertil indrettet og hermetisk tillukket Kasse; hvorved frembringes en sand Skjærsilds Hede, og der spares Kakkelovns Varme hele Vinteren igjennem.«

Måske var denne idé værd at tage op som en mulig konkurrence til vor tids atomkraftværker?

Knap så aktuel forekommer denne hårrejsende opfindelse:

»I Holland bliver nu Haarskjærerkunsten dreven paa den Maade, at Kavalerernes Haar afskjæres med en Maskine, der arrangerer Haaret paa 50 til 60 Herrer ad Gangen!?«

Redacteuren sætter både et udråbstegn og et spørgsmålstegn til denne oplysning og lader sit vid spille: »De ved Siden af hverandre opstillede elegante Kavalerer maae saaledes omtrent tage sig ud som franske Espalietræer.«

Nej, Sylvester kan stadig ikke styre det lille smil i mundkrogen. Mon det ikke også er dette gedulgte smil, som røber sig i følgende meddelelse af 28. august 1829: ». . . den 18de faldt en Murer ned i en Gaard i Badstuestræde i Kbhvn . . . og brak den ene Arm«.

For det kan vel ikke tænkes, at Sylvester Hertz betragtede denne oplysning som et fingerpeg »mod det høie Maal – at udvide det Aandeliges Gebeet« – selv om hændelsen fandt sted i Kjøbenhavn?

Kapitel 3

»Kjøbstadlivets aandelige Klima«

Vi vil nu – efter at have fulgt første årgang af Weile Amts Avis og Avertissementstidende – søge hen mod større hændelser i fædrelandets historie, således som disse spejler sig i bladets sirligt trykte spalter.

Lad os standse ved året 1848. Sylvester Hertz har da været gift i femten år med sin Cecilie, og der vokser fire børn op i hjemmet. Ægteparret fører en ret tilbagetrukket tilværelse, Redacteuren er stadig helst fri for at gå på privatbesøg, hvorimod hjemmet er meget åbent for gæster – ikke mindst børnenes kammerater. Man sagde i byen, at apothekerens og bogtrykkerens hjem var de mest gæstfri i Weile.

Fra de ret små forhold i Bagges Gaard var avisen med trykkeri og redaction flyttet til en større ejendom, farver Stampes Gaard i Nørregade.

Kontoret var en del af privatlejligheden, og her – i herreværelset – sad Sylvester ved den ene ende af bordet og redigerede, mens Cecilie ved den anden bordende besørgede bogholderiet. Hun var den mest praktiske af de to.

Til gengæld tog Redacteuren sig meget af børnene, læste lektier med dem. Især var den ældste datter bogligt begavet, faderen læste endog latin, fransk og engelsk med Frederikke. Denne purunge og meget yndige pige – Sylvesters stolthed – blev forkølet ved sit første bal omkring nytår 1852 og døde få dage senere af lungebetændelse. Man fortæller, at faderen fra den stund var en knækket mand. Han døde selv i november 1854.

Men lad os foreløbig blive ved 1848. Weile havde ikke forandret sig meget i de forløbne år, bortset fra en del nybyggeri udenfor den gamle konsumtionslinie (på Gammelhavn, Horsensvej og Vestervej). Jo, hovedgaden var blevet brolagt, og fra 1832 var der også kommet gadebelysning (søvnige tranlamper). Endelig var byen vokset med nogle hundrede indvånere.

Men stadig var Weiles nærmeste omegn uberørt – når man ser bort fra enkelte små »landsteder« eller »lysthuse«. I Mølholmsdalen havde således apotheker Friis en lille landejendom, hvortil familien gjorde udflugt med themaskine og madkurve, når man om sommeren trængte til forandring fra den store have bag apotheket; den strakte sig et stykke ud i engene, og i dens to fiskedamme var der både karper og karusser.

Weile Amts Avis og Avertissementstidende var i de forløbne år blevet en velkommen, ja uundværlig gæst i mange hjem; men den havde alligevel ikke vundet større udbredelse, end at tjenestepigen kunne overkomme at bringe bladet ud til de lokale holdere, når hun var færdig med opvasken efter middag.

Mens redactionen klarede sig med Sylvester alene, var trykkeriet blevet udvidet med flere mand, blandt andre en gammel nordmand, som altid gik rundt i en salig bimmelim – hvad øjensynlig mange gjorde, dengang brændevin var billig hverdagskost. Når der var knas i den på trykkeriet, udløste han ofte den nervøse stemning ved at slå ud med hånden og hikke: – Stol – stol kuns på mig – mig, Hr. Redacteur! Det kunne Sylvesters humoristiske sans ikke stå for, thi var der nogen, han ikke kunne stole på i en kritisk situation, var det denne gamle sætter.

I løbet af marts 1848 brød det oprør, der længe havde ulmet i Sydslesvig, ud i lys lue. Den 27. marts læser man i avisen:

»I Dag er der stærk Bevægelse i vor By. Det indkaldte Mandskab, alle med freidigt Mod, drager jublende igjennem Byen. Hist og her samles Grupper – alle begejstrede for det elskede Fædrelands Vel . . .«

Samme dag – den 27. marts – sendte Prinsen af Nör sine oprørstropper nordpå. Fra dansk side fik man i hast samlet en felthær på en halv snes tusinde mand, overvejende unge bønderkarle, idet kun disse var underkastet tvungen værnepligt; men mange unge mænd fra byerne meldte sig frivilligt.

Et par dage senere bredte det rygte sig, at slaverne i Rendsborg Tugthus var brudt ud og havde sluttet sig til oprørerne; de drog nu hærgende op gennem landet efterladende et bredt bælte af brændte landsbyer. Rygtet løb som ild i tørt strå op gennem Jylland og nåede ude i de øde hedesogne helt fantastiske dimensioner. Kirkeklokkerne ringede som på den yderste dag, kvinder og børn søgte ly i kirkerne med dyr og dyner og husgeråd, mens mændene – udstyret med leer og høtyve – dannede en forsvarskæde bag kirkegårdsdiget. (Hans Smidth har malet en serie meget illustrative billeder af disse episoder.)

Rygtet nåede Weile den 29. marts som en officiel melding fra major Trepka i Colding til stadshauptmand og vinhandler Tyge Kjer. Borgervæbningen blev hurtigst muligt samlet på Raadhustorvet og drog derfra mod Colding i deres flotte uniformer med musikcorpset i spidsen. Dette bestod af et par trommeslagere og otte trompeterer – iblandt dem (ifølge Orla Lehmann) »en halvgal Gartner som Klarinetblæser«.

Næppe var corpset vel ude af byen, før en ung bondekarl kom galoperende ad Vestervejen op gennem hovedgaden, råbende: – Der æ sejshunder å trej røver å Kjeldkjær! (En herregård 15 km vest for Weile.)

De panikslagne vejlensere mobiliserede alt, hvad der kunne krybe og gå til kamp mod slaverne. Apothekets kvist blev taget i brug som den højeste udkigspost mod vest. To styrker –

sammensat af våbenføre mænd bevæbnet med flinter, høleer og spyd – rykkede under ledelse af en toldinspecteur og en engelsk major ud til Ømkulerne, hvorfra man dannede en forsvarskæde tværs over engdraget til Haraldskjær.

Inde i byen var selv madammerne bevæbnet. Orla Lehmann fortæller, at »nogle Kjærlinger« lagde sig i baghold i Grønnegade med økser og ildtænger for at falde fjenden i ryggen, når han rykkede op (ned) gennem Torvegade.

Imidlertid marcherede borgervæbningen truttende og trommende (som om den derved ville skræmme både slaverne og egen frygt bort) videre mod Colding, indtil man i nærheden af Munkenborg Kro fik underretning om, at slaveoprøret var falsk alarm.

Derover blev alle så glade, at man fejrede den vel overståede dødsfare med et storslået æde- og drikkegilde på kroen, hvilket fremgår deraf, at man glemte stortrommen, da hjemturen »tiltrådtes« i de rekvirerede køretøjer. (Trommen blev tres år senere fundet på kroens loft og efter nogle års ophold på Koldinghus overgivet til Vejle Museum.)

Sylvester Hertz, der skrækslagen havde sendt sine dyrebare børn og kone nordpå til familien i Aarhuus, refererer og kommenterer i Amtsavisen den 30. marts de dramatiske begivenheder med følgende ord:

»Her, som i alle Jyllands Kjøbstæder, hersker en ualmindelig Begejstring. Alle gribe til Vaaben, Alle kappes om at ile Fædrelandet tilhjelp. Al Standsforskjel er ophørt – Embedsmænd og Borgere række hinanden broderligt Haanden; kun een Tanke forener os Alle: det elskede Fædrelands Forsvar; kun eet Hjerte slaaer i os Alle, Kjærlighedens, – Kjærlighed til Konge og Fædreland! Ligesaa varmt tænker Landmanden i denne alvorlige Stund – med ægte dansk Nidkjærhed iler han did, hvor Øvrighedens Bud kalder ham. Til Beviis herpaa ville vi anføre, at da Budskabet igaar lød, at Colding trængte til Mandskab, var vort Borgercorps strax paa Fode, og mangfol-

dige Frivillige sluttede sig strax til dette – og i et Nu havde vore brave Medborgere stillet alle deres Eqvipager til deres Raadighed for at befordre dem derhen. Men neppe var de kommen et stykke udenfor Byen, førend et nyt Budskab lød – formodentlig af en Ven af vor Fjende – at en Flok tyske Banditter sværmede om i Egnen af Kjelkjær, cirka 1½ mil herfra, og kunde hvert Øjeblik ventes til Weile. Men i et Nu lød det: »Væbne sig Hver, som kan!«, og inden vi vidste deraf stod en Legion i vore Gader, bevæbnet med skaftsatte Høleer, Stridsøxer og alle de Vaaben, hvormed man kunde modtage de tyske Leiesvende. En af vore Embedsmænd, der forhen har været i Søetaten, stillede sig i deres Spidse, og en forhenværende engelsk Major, som opholder sig her i Byen, sluttede sig til dem – alle færdige til at modtage de væbnede Vagabonder. Paa samme Tid indkaldtes Omegnens Landmænd, og i en saare kort Tid droge vore raske Bønder, tilhest, væbnede med Flinter, ind under jublende Hurra. Det varede dog ikke længe, førend det viste sig, at det af en Nidding igangsatte Rygte var Løgn. Vi vandt imidlertid saa meget ved dette, at vi nu vide, hvor hurtigt vi kunne rejse os til Kamp.«

Den 3. april meddeler Amtsavisen:

»Igaar Formiddags imellem Kl. 10 og 11, ankom her fra Aalborg den 11. Bataillon Infanteri, Alle tilvogns og ved frejdigt Mod. Vore Medborgere kappedes om at vise dem en venlig Modtagelse.«

Redacteuren deltog i begejstringen og dækkede op i sine stuer for tolv menige og tolv officerer, som fik »god og kraftig Spise og det bedste Øl«.

Det går livligt til i Weile i disse dage, så byfogden må opfordre til besindelse, specielt hvad angår skydevåben og de dermed forbundne brandfarer:

»Skjøndt det er ønskeligt, at de, som ere forsynede med Geværer, øve sig i at skyde, maa det dog ikke skee paa nogen

Maade, hvorved Brandanordningen overtrædes. – Det indskærpes derfor Byens Indvaanere, at Skyden fra Husene og i Haverne ved Byen er strengelig forbudt . . .

Byfogedcontoiret i Veile den 6 April 1848
O. M. Hersleb.«

Den 9. april var den danske hær nået frem til Bov, hvor man leverede det første slag mod oprørerne. I et »Flyveblad fra Adressecontoiret i Veile« (nu staves Weile med enkelt V) fortælles om de danske troppers indtog i Flensborg: »Alle Dansksindede vifte fra Vinduerne med deres Tørklæder. Prinsen af Glücksburgs Slot staar i lys Lue.«

Men pludselig skifter billedet. Den 23. april må danskerne vige for preussergeneralen Wrangels hærafdeling, der er kommet oprørerne til hjælp. Danskerne trækker sig tilbage til Als, hvorved vejen ligger åben for fjenden op gennem Jylland. Den 3. maj er man nået Veile, hvor de sydslesvigske soldater, anført af Prinsen af Nör, ikke blot vækker harme, men også megen forargelse, fordi de optræder i danske uniformer. Man kunne ikke betragte dem som andet end landsforrædere. Prinsen af Nör blev mødt med så dyb foragt, at man bogstavelig talt pissede på ham, idet der blev fremstillet natpotter med prinsens billede i bunden.

Veile Amts Avis kommer i disse uger under general Wrangels strenge censur og indeholder kun uvedkommende nyt – f. eks. en omstændig historie om den franske kongefamilies landflygtighed.

Efter russisk pres overfor preusserne trækker fjenden sig dog snart tilbage fra Jylland og forlader Veile den 24. maj. I august sluttes en våbenstilstand, og mandag den 18. september kommer Frederik VII til Veile for at overvære »den store Revue paa Leerbek Mark . . . Veile Bys Befolkning modtog

den folkekjære Konge« med jubel og ledsagede ham om aftenen med et fakkeltog gennem de illuminerede gader til kongeskibet.

I foråret 1849 brød krigen ud igen. Skærtorsdag den 5. april mistede vi i Eckernförde Fjord linieskibet »Christian VIII« og fregatten »Gefion«. Det gav oprørerne blod på tanden. Slesvig-holstenerne rykkede atter op gennem Jylland, slog danskerne ved Colding den 23. april og sluttede en tæt ring om Fredericia.

Onsdag den 9. maj meddeler Veile Amts Avis: »Vor By blev igaar Middags occuperet af preussiske Tropper. En levende Kamp fandt Sted udenfor Nørreport, hvis Resultat vi endnu ikke kunne meddele . . .«

Avisen blev ikke foreløbig i stand til at meddele sig frit; først var bladet forbudt indtil 25. juni og derefter pány under streng censur til 21. juli, da »vi havde den Fornøielse igjen at see en dansk Officer i vor By«. Dog forlod de sidste preussiske tropper ikke Veile før den 30. juli, i hvilken anledning byen flagede. Samme aften læser vi i Amtsavisen: »Den almindelige og hjertelige Glæde, som deeltes af Alle, vare synlig i den Iver, hvormed man stræbte at smykke Husene med vaiende Dannebrogsfaner og bestrøe Gaderne med Grønt og Blomster. Vi havde og i Sandhed Grund til at være glade, thi det var 12 Ugers Dagen efter, at vi her saae vore kjække Krigere slaaes ved Byen, vigende for den overmægtige Fjende . . .«

Slaget ved Fredericia – den 6. juli –, som vendte krigslykken, lod sig ikke referere i Amtsavisen efter »mundelige Efterretninger« på grund af besættelsen; bladet måtte nøjes med at gengive den kommanderende tyske generals officielle rapport; men man kan nok forestille sig, hvorledes vejlenserne i dagene derefter har stukket hovederne sammen og med lavmælte stemmer, dirrende af stolthed, betroet hinanden enkeltheder fra det berømmelige slag.

I den tid, Amtsavisen var »spærret«, skrev Sylvester en lang rapport bl.a. om kampen i Veiles gader den 8. maj og om sine iagttagelser iøvrigt under besættelsen. Denne rapport blev offentliggjort fra 8. august til 6. september under titlen »Notitser og Bemærkninger, optegnede i Veile under den fjendtlige Occupation af Byen og Amtet«. Den slutter med ordene: »Kirkeklokken, som ei hørtes under Fjendens Nærværelse, udsendte Søndag den 29. Juli igjen sine fredelige Toner over Byen; gid de aldrig mere maae forstumme over Danmarks Land!«

Der blev i løbet af sommeren sluttet fred med Preussen, men kun våbenstilstand med oprørerne, som året efter pånyt brød ind i Sønderjylland, hvor de mødte den danske hær ved Isted i en afgørende kamp den 24. og 25. juli 1850. Der deltog ca. 70.000 mand i det blodige sammenstød, der kostede henved 3.000 døde og sårede. Efter nogle mindre træfninger ved Mysunde og Slesvig var krigen endelig forbi.

Man lægger mærke til, at Amtsavisen allerede med første nummer af årgang 1850 har fået en ny titel: »Veile Amts Avis, en politisk og Avertissementstidende«. Dermed vil Redacteuren understrege, at bladet nu frit – under eget ansvar – kan kommentere den politiske udvikling og deltage i en politisk diskussion, hvilket dog oftest sker med bistand af (citater fra) den kjøbenhavnske presse.

På dette tidspunkt var den tidligere national-liberale minister Orla Lehmann blevet amtmand over Veile Amt. Han kom til Veile i 1849, og af hans efterladte papirer fremgår det, at han følte sig skuffet over den kølige modtagelse, han fik i byen. Han finder befolkningen uden sande frihedsidealer og optaget af »smaalige Interesser, som umuligt kunne tiltale den, der hidtil aldrig havde været i berøring med Kjøbstadlivets aandelige Klima . . .« Kort sagt, han finder, at vejlenserne har »en materiel Livsopfattelse«.

At manglen på sympati var gensidig ser man deraf, at da Orla Lehmann i 1851 valgtes til folketingsmand for Veilekredsen, fik hans modkandidat (Fibiger) fire gange så mange stemmer i byen Veile. Den aristokratiske Orla Lehmann blev hovedsagelig valgt på bøndernes stemmer.

Orla Lehmann delte heller ikke den jævne vejlensers begejstring for Grevinde Danner. Frederik VII besøgte Veile flere gange – ofte i forbindelse med udgravningen af en af Jellinghøjene. Da byens borgere engang havde smykket en æresport også med Grevindens initialer, lod Orla Lehmann dem fjerne.

Det har nok ikke været med amtmandens gode vilje, at man modtog Grevinden i amtmandsboligen. Engang under et sådant besøg, hvor hele byen var illumineret til ære for parret, var den arkæologiske Drot så beruset, at vognkortegen, der kom fra Jelling, måtte køre bag om byen til amtmandens have, hvor to kammerherrer med tungt besvær lodsede Majestæten op til amtmandsgården. For dog at give de skuffede vejlensere en lille smag af kongelig nåde kørte Grevinde Danner senere på aftenen gennem de udsmykkede gader, idet hun kastede blanke rigsdalere ud til de fattige børn, som stod langs fortovene og råbte:

– Kongens gemalinde længe leve!

Orla Lehmanns barske ord – at han finder den vejlensiske befolkning uden sande frihedsidealer – stemmer ikke helt med, hvad vi lige har læst i Amtsavisen om den begejstring, hvormed de Veile-indvaanere kastede sig ud i kampen mod slaverne . . .

Dengang – i tiden mellem de to sønderjydske krige (1850–64) – var Veiles indbyggere stort set delt i fire lag: øverst de højere embedsmænd med amtmanden, byfogden (borgmesteren) og sognepræsten i spidsen, så fulgte de næringsdrivende med egen gård – lige fra den store kjøbmand (agenten), brændevinsbrænderen, gjæstgiveren, kirurgen til apo-

thekeren (og Redacteuren?), derefter kommer betjente, høkere og håndværkere; på det laveste trin står arbejdskarle og tyende.

De to nederste lag, som man kunne kalde almuen, udgjorde den største del af byens befolkning; den deltog ikke i »det høiere« selskabsliv som det udfoldede sig ved koncerter, theaterforestillinger, klubsammenkomster og foreningsballer. Det eneste sted, hvor høj og lav mødtes, var i Sct. Nicolai, kirken på Gammeltorv.

Almuen levede sit eget liv, i sin egen forestillingsverden. Den var måske det egentlige Veile, omend ikke hele byens »aandelige Klima«.

Har en by det ikke ligesom et barn, der kun erindrer de lys- og sansemættede øjeblikke af den tidligere tilværelse? Bestandigt hører vi om Vejles idyl og skønhed i gamle dage. Har vi glemt alle de grå dage, når den kolde efterårsgus stod ind fra Vejledalens sumpe som en klam tåge?

Der ligger en sur tørverøg over byen med de lave bindingsværkshuse, hvor almuen kryber sammen om et bord med en dryppende tællepås. Kvinderne sidder med deres stoppe- og strikketøj, mændene tæsker i kortene og snakker brovtende sammen over et glas brændevin. Ude i mørket huserer spøgelser og andet »skidt«.

En af kvinderne er Marie Huus, der tjener hos klædningshandler Movrits Jensen på Kirketorvet. Hun er i besøg hos en gift søster på Gammelhavn. Aftenen før, da hun kom gående hjem over Torvet, oplevede hun et forunderligt syn: Ret oppe over kirkens tårngavl så hun en stor rund, lysende kugle, »lige saa klar som Klædningshandlerens Lampekuppel, men møj, møj større!« Hun var blevet stående en stund, lammet af synet, men derefter løb hun ind og kaldte på sin husbond. Dog, inden han nåede ud efter hende, forsvandt den lysende kugle durk op i den natblå himmel med en gruelig hast . . .

Madammerne sad længe tavse efter den beretning; selv mændene, som dog havde drukket sig mod til, var blevet lavmælte i deres snak om alt det »skidteri«, der truede kristne mennesker. Godt at der var kloge mænd og koner, som kunne holde det på afstand.

Men man skulle nu alligevel vare sig også for dem, for der var både hexe og troldkarle iblandt . . .

Endnu i 1829 havde der været »en Hexeproces i Drivt ved Hornum og Fleskum Herreders Ret i Nibe«. Det havde stået i Amtsavisen Løverdagen den 3. Januar – om en hex, der havde forgjort et barn. Men heldigvis blev det reddet ved en klog mands hjælp. »Han lod sig bringe Jord fra Kirkegaarden, klippede Haar og Negle af det syge Barn, brændte disse og lavede deraf en Mixtur, som indgaves Barnet. Derefter underrettede han . . . hvo, der havde forgjort Barnet . . .«

Sådanne kloge folk havde man også i Veile. Vi har allerede hørt om Jakob Frederiksen, der kunne »kalde giftige Snoge sammen med Ord«. Han kunne desuden kurere al slags dårligdom og fange ukendte tyveknægte ved i Fandens navn at slå et søm gennem et øje, han havde tegnet på en bjælke i det hus, hvor tyven havde været på spil, hvorefter sømmet ramte tyvens øje. I sandhed ikke nogen behagelig måde at blive afsløret på. Så ville man alligevel foretrække at blive »strøget til Kagen« . . .

Samme Jakob Frederiksen kunne endvidere hindre, at ungkreaturerne, der græssede nede i engene, fik den meget frygtede og smitsomme sygdom, man kaldte Eddervol eller Edderslag – en slags knoglebetændelse. »Det begyndte ved et Led, og naar man strøg paa det, saa skraasede Huden.« Jakob Frederiksen skrev på en seddel: »Amala amalafa amala falet«, og når et dyr spiste en sådan beskrevet seddel med Frederiksens håndskrift, fik det ikke Eddervol . . .

Der var andre kloge mænd i Veile, som kunne sætte vorter væk, helbrede for bullenskab, hoste og svindsot. Tandpine fjernede en af dem ved at pirre den syge tand med en pind, til der kom blod, og så stikke pinden ned i en udhulet hyldegren og stoppe hullet til. Lændefald eller Engelsk Syge satte man væk ved at gnide barnet med Papegøje-Fedt, som kunne købes på apotheket. Dér solgte man også dagligt Skorpionolie (som endnu i min barndom brugtes mod al slags indvortes og udvortes dårligdom. Det var en brunlig, klar vædske, i bunden af flasken lå en skorpion – eller i hvert fald en stump insekt. Hvis man havde mavepine, fik man nogle dråber i et glas vand; hvis man var faldet og havde skrabet knæene, smurte Mor Skorpionolie på såret. Det hjalp altid!) En særlig svær kunst var det at helbrede for Lungeslag (Modermærker).

De kloge mænd benyttede sig ofte af hypnose – det kaldtes dengang »at hverve Syne«. Sådan var der en mand, Søren Prip, som boede »lige uden Nørreport i Veile«, han kunne få folk til at se de særeste ting – f. eks. at han krøb ind gennem en massiv bøgestamme. En madamme, der ikke var påvirkelig af hans hypnotiske kraft, udbrød: – Aa, I taabelige Narre, kan I ikke se, han kryber oven paa den!

Der var også en møllebygger, som var mere end almindelig klog, han kunne få folk til at se syner ved højlys dag. Engang, han sad og spillede kort med nogle venner, spurgte en af dem, om han ikke kunne vise dem et udenlandsk dyr.

– Kan et indenlandsk ikke være godt nok? svarede han.

Og så lige med ét kom der en gås rakkende hen over bordet. Og pludselig var den væk igen . . .

På Gammelhavn var der i midten af forrige århundrede tilmed en klog mand, som kunne helbrede for humørsyge – thi også dengang var der mennesker, som »altid var i godt Humør ude, men hjemme var det galt«. Hvordan, han bar sig ad, findes ikke meddelt nogen steder; måske har han benyttet den franske nervelæge J. M. Charcots metode (der indbefatter hypnose) længe før Charcot?

I Eskholt boede en klog mand, Niels Skovfoged, som man sendte bud efter, når mælken løb sur og ikke kunne kærnes til smør.

Den kloge kone, de kaldte Grundetkonen, var specialist i at helbrede for blegsot og indvoldsorme. Hun kunne ved at kigge et barn i øjnene se, om ormene var gået helt op i kroppen på hende. Krigsraaden, som de kaldte bataillonskirurgen, kunne ikke helbrede for orm; men når Grundetkonen havde kjøbt Timian på apotheket hos Friis og lavet »en rigtig stærk The af det . . . saa vältede Ormene« fra den syge.

Sct. Hans Aften var det en gammel skik, at man drog ud til Helligkilden i Veile Nørreskov med de syge. Engang sprang der også en Helligkilde på Stejlbjerg i Bredballe, men den var nu næsten udtørret og havde ikke mere lægende kraft. Måske fordi nogle unge mennesker fra Veile var begyndt at danse derude Sct. Hans Aften til musikledsagelse? Der havde været tilløb til lignende helligbrøde ved Kilden i Nørreskoven, men hidtil var det lykkedes at bortjage de unge, danseglade personer, så man kunne samles i bøn for de syge, for at de ved midnat kunne være beredte til at drikke et krus vand fra den lægende Kilde.

Man mener i vore dage, at de fleste sygdomme er af psykosomatisk art, d.v.s. udsprunget af sjælelige forstyrrelser eller fortrængninger. Vi søger med andre ord de uforklarlige kræfter, der driver deres spil med mennesker, *inde* i os selv. Vore

forfædre søgte dem *udenfor*. Det var Djævelen og al hans småkravl, der havde personificeret sig i de onde ånder, som plagede mennesker, hvorfor man på alle tænkelige måder måtte beskytte sig imod dem – for spædbørns vedkommende ved at binde et vættelys i svøbet, så vætterne ikke skulle suge kraften af dem (»patte dem«).

Almuen levede i from overtro – her som alle andre steder i landet. Der huserede spøgelser og »andet Skidt« overalt i og omkring Veile. Hvor ofte så man ikke deres skygger tegne sig mod ruden i den blafrende tørverøg!

I æ Hummelgaarde (den mudrede bugt mellem Huusodde og Veile), i Skiddenvig (bugten ved Brønsodde) og i Karmesvig (ved Tyrsbæk) var der gode fiskepladser, men der var også »en grov Hoben Mus« – spøgelsesdyr, som overfaldt fiskerne, når de faldt i søvn »imeld æ Dræt«. Når de løb og »snyslet« i båden, kunne man tage alvorlig skade på krop og forstand – derom er der mange beretninger.

Onde ånder kunne forklæde sig i næsten alle slags dyr, dog nok helst i hunde, katte, gæs og kalve. Men snarere »til at tage og føle paa« var de spøgelser, som var iklædt en menneskelignende skikkelse; der var hvide og sorte spøgelser, lange spøgelser og hovedløse spøgelser, hvoraf nogle endda red på hovedløse heste; der var gloende genfærd – og der var nogle, der gik som en røg (en hvirvelvind) hen over markerne.

Nedmaning af spøgelser kunne kun gøres (helst af en præst) i Jesu navn. Men særlige evner havde den »ufødte« – »et Menneske der aldrig var blevet født, men skaaren ud af hans Moders Side«.

Der fortælles en gruelig historie om, hvordan Fanden drev gæk i Skovkrogen (ved Vinding). Snart viste han sig som en hare, og når man skød på den, blev han til en ræv, og skød man endnu en gang, stod »en grumme stor, sort Kat og hvæsede én lige i Ansigtet«. Prøvede man så på også at skyde den, klikkede bøssen – også selv om den var ladet med sølv.

Det behøvede nu ikke at være Fanden selv, hekse kunne også forklæde sig i en hareskikkelse, det er der mange vidnesbyrd om. Sådan var der en kælling i Vinding Hule – ikke langt fra Malenes Pishwål – hun kaldtes Krag-Ane; hun drev gæk med godtfolk ved at springe rundt som en hare og »slaa en stor Skranni op«, når de skød efter hende.

Der var mange storke i Veile Enge, og storken var en hellig fugl. Det var naturligvis kun småbørn, som troede, at storken kom med dem fra Ægypten; de voksne vidste noget helt andet, nemlig at storken varslede for død. Når man så en stork stå og kigge ned gennem en skorsten, var man klar over, at der snart skulle dø én i det hus. På den anden side var det en god beskyttelse for liv og ejendom at have en storkerede på taget. Det kunne man selv gøre en hel del til ved at anbringe et gammelt vognhjul på tagryggen.

Når et lig lå med åbne øjne, kiggede det efter en, som kunne følge det i døden. Det gjaldt derfor altid om at holde den dødes øjne lukkede med en sølvmønt.

Man måtte i det hele taget være varsom i omgang med alle de døde, som levede deres eget usynlige liv i Veile. Det kunne ske, at de midt om natten stod op af graven – de lå jo i tætte lag på den gamle, nedlagte kirkegård ved Sct. Nicolai. En kone, som julemorgen tog fejl af tiden og kom til kirken midt om natten, så lys derinde og hørte orgelspil. Endnu lidt søvnig fandt hun sig en plads på en af bænkene; »men da hun nu ser sig rigtigt om, opdager hun, at de Folk, der sidder derinde, alle er døde for kortere eller længere Tid siden«. Hun rejser sig for at skynde sig ud, men de døde griber efter hende for at holde hende tilbage, og det lykkes hende kun at slippe fra dem ved, at hun »hægter sin Kaabe op og lader den glide af sig«.

Den slags historier troede dannede mennesker – Rationalismens børn – naturligvis ikke på. Digtere som H. C. Andersen og Johan Ludvig Heiberg koketterede nok med almuens

overtro og skrev poetiske stykker derom, dog var der vist ikke andre i den kjøbenhavnske kulturkreds end fru Johanne Louise Heiberg, som virkelig havde set nisser. Men talte hun højt derom, mødte hun overbærende smil. Alligevel hændte det, at en person af den højere stand søgte råd og hjælp hos kloge mænd og koner, men kun i gedulgthed efter mørkets frembrud . . .

Det kunne – blandt andet derfor – ikke undgås, at visse embedsmænd, jurister, læger og præster, kom i alvorlig knibe, når de blev stillet overfor sager af overnaturlig art – således også hin pastor Svendsen, som en dag kom kørende sammen med sin provst ned ad den smalle vej ved Leerbæk Banke. Pludselig så de begge en lille pusling stå på vognstjærten mellem hestene og hoppe uroligt. Præsten blev så sær ved det, at han nær havde tabt tømmen, og provsten tog da i sin forskrækkelse et tag i den, hvorved hestene fór i grøften med vognen.

Men se, i det samme kom en stor, tungtlastet møgkærre i fuld fart nedad vejen, så hvis ikke de to gejstlige var endt i grøften, ville de aldeles sikkert være blevet kørt ned.

Siden mente den gode præst, at Vorherres engle – såvel som Djævelens – kunne forklæde sig som puslinge . . .

Kapitel 4

Et bundt aviser

Den gamle kone, som jeg kaldte Bedstemor – hun var min faders plejemor – boede i et lille hus i Grejsdalen. Der var et køkken og to stuer, hvoraf den ene også var hendes sovestue. I denne stue var alt – gulv, seng, bord, stole og den lille kiste under vinduet – malet dødsensgråt.

I den anden stue – stadsstuen – var gulvet ferniseret, og stolene, der fordelte sig rundt om et ovalt, poleret bord, var polstret med rødt damask. I det ene hjørne stod en sort gyngestol med gyldne stafferinger. Kun sjældent fik jeg lov til at sætte mig i den, skønt det var min største fornøjelse; men gængerne satte jo mærker på det fine gulv . . . På væggen ovenover hang en reol med bøger: prækensamlinger, tykke, ormædte huspostiller, et par omfangsrige familiebibler, Steensens røde almanak – – men frem for alt andet husker jeg Billedbiblen, hvis to bind var illustreret med naive, men vidunderlige træsnit.

Billedbiblen, gyngestolen – og så den gennemsigtige glaskugle, hvori der var indsmeltet kulørte grene og blade, var de tre ting, der uimodståeligt drog mine skridt mod stadsstuen, hvor der sædvanligvis var bredt aviser ud over det blanke gulv... Det hændte, at jeg en søndag eftermiddag, når de voksne opholdt sig i havens lysthus, sneg mig ind i dette paradis. Jeg turde ikke gynge i stolen for ikke at sætte spor efter mig, men jeg klatrede forsigtigt op i den og tog et bind af Billedbiblen ned fra reolen.

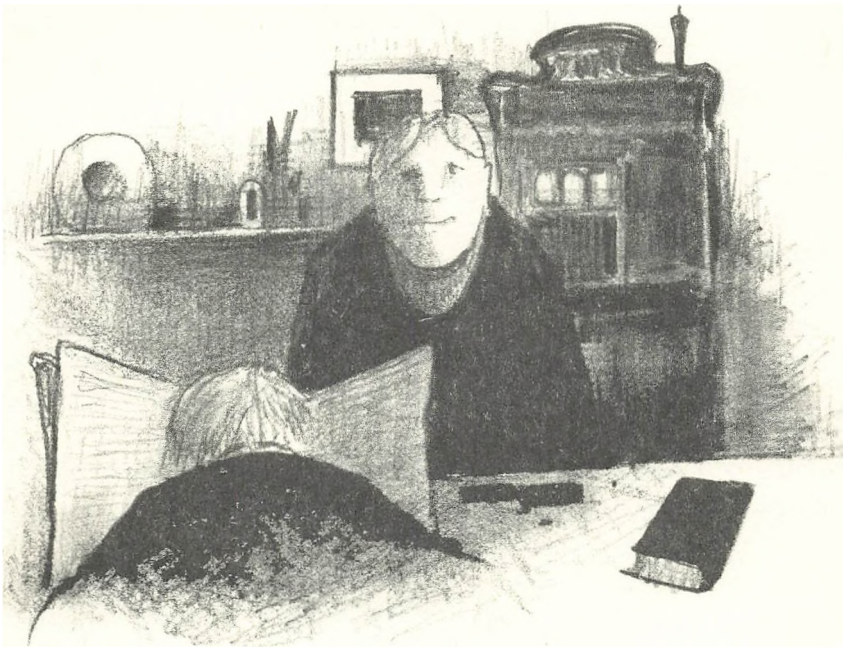

En dag blev jeg overrasket af Bedstemor, netop som jeg sad og frydede mig over Davids kamp med Goliath. Hun kom ind for at hente en ren dug i dragkisten. Jeg kendte hendes hidsighed og ventede en ørefigen; hun havde allerede hævet hånden, da hun så, det var Biblen jeg sad med, og i stedet for en lussing fik jeg et mildt klap på hovedet, og idet hun strøg mig med sine benede fingre over håret, sagde hun: – Det var ret, min dreng, men kan du også læse, hvad der står i Skriften?

Jeg læste et par vers højt for hende. Det imponerede hende, for hun havde selv det største besvær med at stave sig gennem en linje, selv om hun brugte et tykt forstørrelsesglas. – Så skal du også have lov til at låne BOGEN lige så tit du vil! sagde hun.

En anden eftermiddag, da jeg således sad og læste om Barnemordet i Bethlehem, kom Bedstemor ind med en flad pakke, omvundet med blødt, hvidt silkepapir, bundet sammen i en dobbeltsløjfe med sort silkebånd.

Hun lagde nænsomt pakken fra sig på bordet og løste sløjfen op. Frem af papiret tog hun et bundt gamle Veile Amts Aviser med sørgerand. – Se, sagde Bedstemor, du kan jo læse krøllet skrift (BOGEN var ligesom Amtsavisen trykt med gotiske bogstaver), kan du også læse, hvad der står her?

Nu fulgte min første (og hidtil eneste) succes som oplæser. Avisnumrene var fra november–december 1863 og handlede hovedsagelig om den folkekjære Kong Frederik VII's sygdom, død og begravelse.

Jeg ved ikke, hvor Bedstemor havde erhvervet dette bundt Amtsaviser, men hun betragtede det øjensynligt som sin dyrebareste skat næst efter BOGEN.

Engang efter en oplæsning – den stod på en hel sommer – sagde hun, at jeg – foruden BOGEN og Glaskuglen – skulle arve Aviserne efter hende. Og det skete. Derfor er jeg nu i stand til – sort på hvidt – at genkalde erindringen om hine højtidsstunder.

Det første af de sortrandede numre af Veile Amts Avis (Torsdagen den 19 November 1863) indledes med et langt sørgedigt, der begynder:

Drotten mild i Dannevange,
Han er død! lyd Klagesange!
Sørger Danmarks Sønner alle!
Synger lydt, I danske Skjalde!
Synger Draper til hans Ære!
Han er død, den Folkekjære!

Og når jeg kom til fjerde vers med disse linjer:

Beed, naar Eders Taarer rinder.
Beder for ham, Danmarks Qvinder!

løb de første tårer allerede over og dryppede fra Bedstemors næserod; de samlede sig til små, klare bække, der strømmede ned ad kindens furer og rynker, mens jeg fortsatte med – på samme forside – at berette om Kongens rosen, som »hovedsageligt var opstaaet ved en Blegn i Næsen . . . Der anvendtes amerikansk Olie med god Virkning; Sygdommens Udbredelse syntes at standse . . .

Men i Fredags udbredtes Rosen paany . . .«

– Det er det, jeg altid har sagt, afbrød Bedstemor, amerikansk olie er godt for mange ting. Hun tørrede ansigtet med en nystrøget lommeklud.

– Jeg kan ikke fordrage amerikansk olie, oplyste jeg.

– Sådan taler man ikke ved en Konges dødsleje. Læs videre, dreng!

Jeg læste videre om Kongens sidste timer, »den 15de November Kl. 2,35 Minutter om Eftermiddagen. Det sidste Qvarteer af Kongens Liv var en sagte Hensynken, mild og uden Dødskamp. Kongen døde med et let Suk . . .«

– Amen! tillagde Bedstemor.

Jeg bladede videre til næste nummer, Løverdagen den 21 November, til overskriften: *»Kong Frederiks Lig.* Den Høisalige Konge havde i tidligere Tider og senere gjentagne Gange udtalt som sin Villie, at hans afsjælede Legeme ikke maatte vaskes eller iføres Ligklæder, men at det skulde hvile uforstyrret i det Linned og med det Tæppe, hvori han var død. Paa Grund heraf blev Kongens Lig henliggende i Sovegemakket under Bevogtning af Adjutanterne og de vagthavende Officerer af Livgarden til Fods . . .«

Og jeg fortsatte med den udførlige skildring af Kongens »Overgangstilstand«, der gjorde det nødvendigt at lægge ham i en metalkiste, »som kunde tilskrues og sammenloddes«, før han blev ført til Kjøbenhavn og »hensat i Riddersalen paa Christiansborg Slot« . . . Det kaldtes *Castrum doloris.* Et svært ord at udtale, hvorfor det også var sat med fede typer.

Avisen oplyste, at der nu »ikke blot er Hofsorg, men Landesorg«, hvilket også tydeligt fremgik af store Bekjendtgjørelser (annoncer) med overskrifter som *»Sorte Kjoletøier«* og *»Et fuldstændigt velassorteret Lager i Sørgeartikler«*.

Landesorgen understregedes af denne meddelelse fra Kjøbenhavn: »En Dame, der havde *couleurte* Baand paa sin Hat, blev i Løverdags forfulgt af Pøbel paa Amagertorv . . .« Redacteuren tilføjer: »Det er jo vitterligt, at der ingen Dansk er, der ikke oprigtig sørger over Frederik den Syvendes Død, men vi vide tillige, at ikke Alle have lige Evne til at vise Sorgen i deres Klædedragt.«

I de følgende numre af den sørgeklædte avis fortælles spalte op og spalte ned om Kongens sidste dage, om »den høisalige Konges Lig« og om »Kong Frederiks Ligfærd«, der alene breder sig over to numre. Bedstemor levede så fuldstændigt med i ligfærden, at hun måtte skifte lommetørklæde mellem de to numre. Ikke underligt, at også jeg blev så bevæget, at jeg nærmest hulkede den sidste linje frem: »Under Orgelets Toner forlod Følget i Taushed Kirken.«

De mere og mere alarmerende krigsrygter, der i stigende grad fyldte Amtsavisens spalter side om side med de gentagne minutiøse skildringer af Kong Frederiks ligfærd, var mere aktuelle for Bedstemor, end hvad man i det nutidige Herrens år 1917 kunne læse i Folkebladet om kampene i Flandern og slaget ved Verdun. Der flød i december 1863 en strøm af foruroligende meddelelser fra Tydskland, hvor »Manien for Schlesvig-Holstein er stegen til et sandt Raseri«.

Læseren beroligedes dog ved at erfare, at »en høiere dansk Stabsofficer har nylig belyst Krigen i 1849 og sammenlignet Forholdene dengang og nu. Dengang kunde den 65.000 Mand (Rigstropper og Slesvigholstenere) store fjendtlige Armee uden Modstand rykke op Nord for Flensborg og endelig sende 35.000 Mand ind i Nørrejylland. Nu vilde Tydskerne kun kunde udrette Lidet med 100.000 Mand, og de ville finde

stærk Modstand alt ved Dannevirke; derfra er Tilbagetoget til Als sikret. Dybbøl-Stillingen kan ei beleires af færre end 40.000 Mand. Fredericia er langt stærkere i 1863 end i 1849, og Troppeforbindelserne anderledes lette nu end dengang.«

Ak ja!

Det man – næst efter fjorddamperen »Orla Lehmann«, som vi skal høre nærmere om i næste kapitel – var mest optaget af i Veile i 1863, da efterårsgusen satte ind, var – hvis man tør tro annoncerne i Amtsavisen – Gigtvat og Goldbergers Øremagneter og Gigtkjæder, der »ikke alene i Øieblikket lindre Smerterne, men ogsaa ved deres milde stadige Indvirkning i Tiden ganske helbrede Sygdomme . . .« Desuden anbefaler Amts-Physicus A. Black Hr. Grummes Brystsirup, som »jeg har anvendt imod Forkjølelseshoste og fundet hensigtsmæssig«.

Denne anbefaling afføder en lokal krig mellem Hr. Apotheker Friis, der betegner Hr. Grummes Brystsirup som »Humbug og Markskrigeri«, og Hr. Grumme, der karakteriserer Hr. Apotheker Friis som »en uvidende Chemiker«.

Striden raser videre. Mens hele det øvrige Danmark kun taler om Kongens død og den truende krig, slås man i den sørgerandede Amtsavis om virkningen af Hr. Grummes Brystsirup.

Nej, der var ikke meget at glæde sig over i Veile i disse mørke decemberdage; tilmed lå Grevinde Danner syg på Lyksborg Slot – hvad nok kunne få Bedstemor til at fælde en ekstra tåre . . .

Dog – een god Bekjendtgjørelse bragte Amtsavisen Torsdagen den 24 December 1863, nemlig at »Tandkunstnerinde Fru Larsen er ankommen hertil . . . og opholder sig her til Nytaar, anbefalende sig med Indsættelse af kunstige Beentænder . . .«

Veile havde ganske vist en tandlæge, nemlig smedemester Kjær i Mormongade, men han var måske ikke som Fru Larsen nogen kunstner?

Kapitel 5

En venlig gammel herre besøger Veile

Selv om Orla Lehmann næppe nogen sinde kom på talefod med den vejlensiske almue, var han dog ved sin fratræden som amtmand i 1861 (for at indtræde i ministeriet Hall) så populær, at han blev festligt hyldet af embedsmændene og det bedre borgerskab. Ikke mindst var man ham taknemmelig, fordi han havde været medvirkende til, at jernbanelinjen op gennem Jylland skulle bygges langs Østkysten (og ikke – som der var tale om – gennem Midtjylland) og således passere Veile. Hans popularitet var endog så stor, at Veiles første fjorddamper i 1863 blev opkaldt efter ham.

Mandagen den 22 Juni 1863 skriver Veile Amts Avis: »Dampbaaden »Orla Lehmann« ligge til Afbenyttelse fra Imorgen Eftermiddag Kl. 4 til Farter paa Skyttehuset. Torsdag Morgen Kl. 4 vil Baaden afgaa til Bogense og Retour samme Dag, forsaavidt et tilstrækkeligt Antal Passagerer maatte tegne sig inden Onsdag Middag. Prisen bliver 1 Rd. Tour og Retour. Man henvender sig til O. N. Christensen ved Nørreport.«

Samme O. N. Christensen var skomager og medejer af båden, desuden var blikkenslager H. P. Glud, Vestergade og skibsfører Bertelsen, Vindingland, parthavere. Bertelsen var kaptajn ombord, Glud fungerede som maskinmester og Christensen var billettør.

Redaktør Wilh. Hertz medgiver foretagendet sin bedste anbefaling med følgende ord: »Til Lystsejlads paa Veile Fjord er af nogle Privatmænd her i Byen anskaffet en lille Skrue-Dampbaad, der med dens Navnes Tilladelse i Daaben har faaet Navnet »Orla Lehmann«.

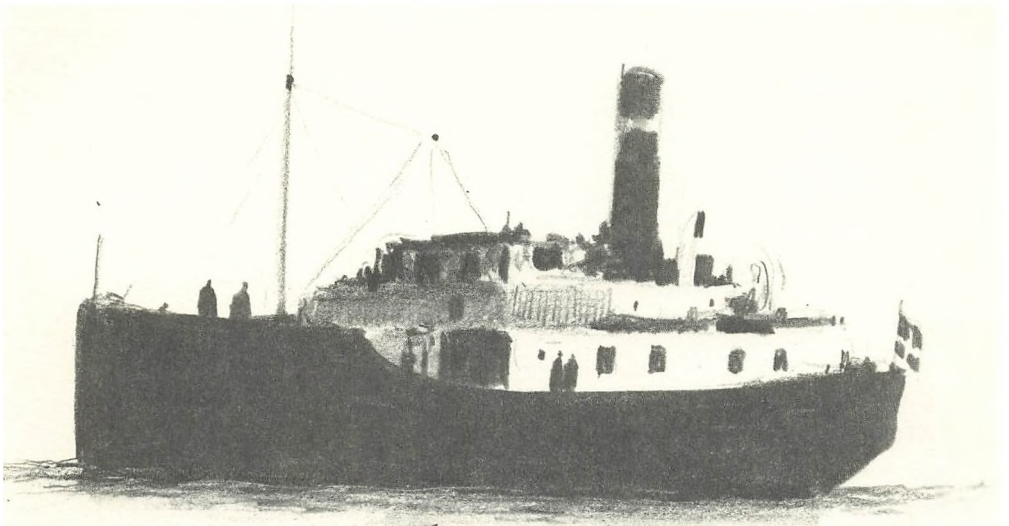

Vi ville just ikke sige, at ved Baadens Anskaffelse er et længere følt Savn afhjulpet; men vi skulle dog gjøre os en Fornøielse og indrømme, at den aabner en hyggelig, hurtig og billig Lejlighed til paa kort Tid at tage alle de maleriske Puncter i Øiesyn som Veile Fjords Bredder er saa rig paa.

Til Skyttehuset kommer man nu pr. Steamer »Orla Lehmann« i en Haandevending; og siden Baaden er bleven forskjønnet med Solsejl, ville vi bede Enhver, Dame og Herre, at forsøge f. Eks. en Tirsbæk Tour.

Er Vejret smukt, bør ingen betænke sig paa at foretrække Dampbaads-Sejladsen for den trættende Kjøre-Tour ad de støvede og glødende Landeveje.«

Det var egentlig meningen, at sejladsen hver dag i sommermånederne skulle gå til Skyttehuset – billetten kostede 4 skilling –, men der var vanskeligheder med anløbsforholdene, skønt der var gravet en rende ind til (Huus-)odden. Båden benyttedes derfor mest til sightseeing – hvilket iøvrigt vakte nogen mishag hos de lokale fiskere, der hidtil havde haft en lille ekstra fortjeneste som lystsejlere for borgerskabet om søndagen.

I efteråret 1863 blev båden lagt op og dens indvolde taget ud til eftersyn hos smedemester og tandlæge Kjær, der boede i Mormongade – sådan kaldte man Skovgade, fordi mormonerne havde rejst et lille kapel dér.

Det var naturligvis meningen, at »Orla Lehmann« skulle have genoptaget sejladsen på Veile Fjord i sommeren 1864. Men så kom krigen . . .

Klædningshandler Movrits Jensen, hvis husbestyrerinde Marie Huus så den første »Flyvende Tallerken« på Kirketorvet i Veile, havde selv et forunderligt syn, da han en klar måneskinsnat i 1863 vendte hjem fra Kjøbenhavn. Han kom gående nede fra havnen; men da han nåede op på torvet, kunne han ikke komme frem til sin bolig, fordi hele Kirketorvet vrimlede med soldater.

Han blev »ret saa sær ved det« og fortsatte ned ad Foldegade, om ad Fiskergade og tilbage ad Møllegade. Da han nu atter nåede op til Kirketorvet, var alle soldaterne »som blæst bort«.

Se, det var et varsel om byens besættelse året efter, for da så klædningshandler Movrits Jensen synet for anden gang, ved højlys dag. Hele Kirketorvet var fuldt af østerrigske tropper.

Efter Borgervæbningens berømmelige udfald mod Slaverne i 1848 synes dette forsvarscorps at have udspillet sin rolle (det opløstes i 1856). Der var således ingen lokale frihedskæmpere til at forsvare Veile i 1864.

Man måtte alene sætte sin lid til Veiles kommandant, helten fra Sankelmark, oberst Max Müller, hvis forsvar af byen den 8. marts dog hurtigt blev brudt – bl. a. fordi den barrikade af grantræer og vogne, der var bygget ved Sønderbro, ikke fik nogen praktisk betydning, idet fjenden nåede frem til byen, før hele den danske forsvarsstyrke havde passeret spærringen og lukket den efter sig.

Det var meningen, at fjenden skulle have været beskudt fra brændevinsbrænderiets bygning, når han forsøgte at forcere spærringen; men som det hele udviklede sig, måtte de danske skytter skyndsomst trække sig tilbage, flygtende gennem et

hul i muren ud til Fiskergade. Hele aktionen tog en time, og efter en kort kamp i byens nordlige udkant trak den danske hærafdeling sig ved mørkets frembrud tilbage mod Horsens med et tab på et par hundrede mand, deraf langt de fleste tilfangetagne.

Af byens civile borgere blev to dræbt af vildfarne kugler, og bortset fra en del skader på bygninger, forårsaget af fjendens kanoner (især granatkardætskerne), var Veile sluppet nogenlunde helskindet fra træfningen.

Men naturligvis fortsattes en skjult kamp mod besættelsesmagten. En af de mest effektive måder at »tage afstand fra Fjenden« blev gjort af nogle unge bykarle, som ikke ville finde sig i, at danske tjenestepiger »stod i usædeligt Forhold til Østerrigerne«. De skyldige pigers navne blev skrevet på en plakat, der i ly af mørket blev klistret på Raadhustorvets pumpe (den afgav byens bedste drikkevand og var derfor meget benyttet). Da nu tjenestepigerne den følgende morgen kom for at hente vand ved pumpen, kan det nok være, der blev røre på torvet. Det siges, virkningen var så god, at man aldrig mere så en vejlensisk pige i selskab med en østerriger . .

Østerrigerne, som den 8. marts havde indtaget Veile, stod under Feltmarskal Gablenz' anførsel. Efter Dybbøls fald den 18. april kom Generalfeltmarskal Wrangel til byen med hele sin stab. Vater Wrangel – som soldaterne kaldte ham – var nu en olding nær de firs, en brøsig-venlig gammel mand, som holdt af at spankulere rundt i byens gader, omgivet af nyfigne børn, som han klappede på hovedet og snakkede gebrokkent med. Han følte sig næsten som vejlensisk alfader og betragtede borgerne med særdeles velvilje (han havde jo opholdt sig i Veile allerede under Treaarskrigen); men han syntes vel nok, at denne velvilje burde være gensidig, hvorfor han bebrejdede sognepræsten ved Sct. Nicolai, at han ikke tog preusserne med i sin forbøn.

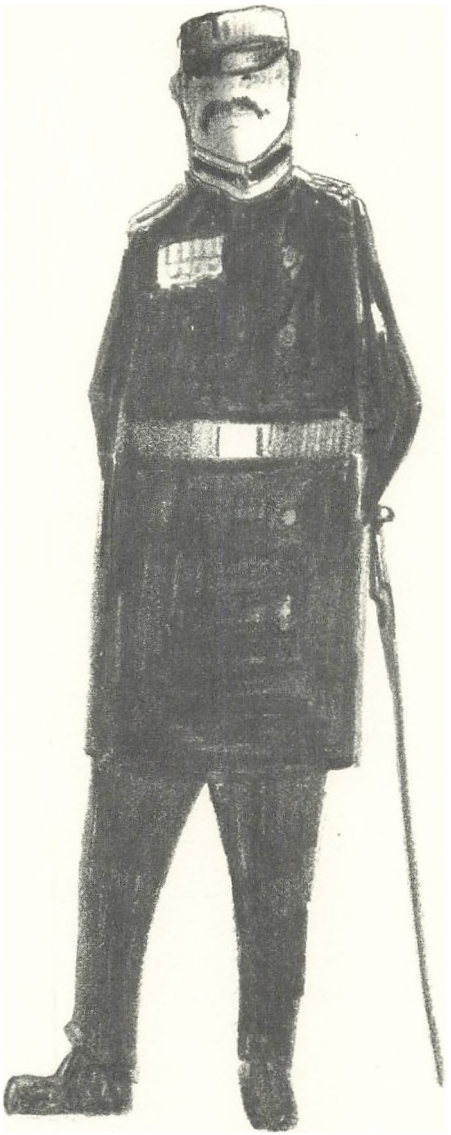

– Det gør jeg sandelig, hr. Generalfeltmarskal, svarede pastor Wittrup, jeg beder: Forlad os vor Skyld, som vi ogsaa forlader vore Skyldnere!

– Gut! brummede den gamle.

Den gamle herre havde i det hele taget nogle forunderlige indfald. Engang under en »Reise« til Grejsdalen, så han en fisk springe i Mølledammen og gav straks ordre til, at møllens arbejdere skulle fiske foreller til ham, hvilket man gjorde i mange timer med det pauvre resultat kun at fange den ene forel, der havde vinket til ham med halen.

En anden dag fik han nede på havnen øje på den oplagte »Orla Lehmann«. Synet optændte øjeblikkelig ønsket om at få en sejltur på Fjorden. Han gav ordre til, at dampbåden skulle sættes i vandet og at maskine og kedel straks skulle installeres, hvilket skete ved nogle militæringeniørers hjælp.

Da båden endelig var blevet gjort sejlklar, savnede man imidlertid dens fører. Kaptajn Bertelsen sad som fange i Colding. Generalfeltmarskallen gav ordre til, at han straks skulle overflyttes til arresten i Veile, så han til enhver tid – under preussiske bajonetters vagt – kunne betjene roret.

Det fortælles, at Vater Wrangel forlod Veile i »Orla Lehmann«, og at båden endte i Kiel . . .

Der gik adskillige år, inden en ny dampbåd tog Vejle Fjord i besiddelse.

På en afstand af mere end hundrede år får tilstande og begivenheder ofte et eget humorfyldt præg – i vore øjne, skønt de måske dengang var menneskelige tragedier eller endog nationale dramaer. Jeg gad vidst, hvordan man om hundrede år vil betragte os og vor lokale hverdag? Mon ikke man vil more sig over vor ubehjælpsomt amerikaniserede sprog- og popkultur? Eller vil den blive opfattet som en interessant begyndelse til den internationale kultur- og sprogformidling, der år 2078 behersker den del af kloden, som endnu måtte være beboet?

Kapitel 6

Det gamle hus i Søndergade

I det Herrens år 1933 standsede en ung journalist ved bataillonskirurg Evers' Gaard – et grundmuret bindingsværkshus i Søndergade 20. Bortset fra, at det med årene var blevet lidt skævt i fugerne, så det ud som hin sensommerdag for over hundrede år siden, da Sylvester Hertz var kommet spadserende ind i Weile sydfra.

Den unge mand gik op ad den høje stentrappe med det håndsmedede jerngelænder, åbnede døren og trådte over et mørnet trin ind i året 1838, da farver Otto Wegener købte ejendommen af bataillonskirurgen og omdannede ventestuen til butik.

Bag disken i det nu helt tomme butikslokale står den gamle håndværker, Henrik Wegener i sin blå farverkittel og byder mig velkommen med et lunt blink i øjet. Det er mange år siden, her sidst var kunder. Men der er intet rørt ved inventaret: disken med de aflange småhuller af forskellig størrelse til pengestykker, jerntrådsstativer til tøjruller og garnnøgler – samt det høje hjørnebord, der kan slås ud og bruges som seng. Her sov en vagtsom kokkepige. På den måde gjorde hun også nytte om natten.

Den gamle farver har sat de smalle, stålindfattede briller på næsen. Han åbner skuffer og viser mig prøver på sin kunst. Og imens hånden nænsomt stryger over tøjet, fortæller han:

– Se, det begyndte jo med, at man klippede fårene. Derefter sorterede man ulden og kartede den – en proces, der foregik

ved hjælp af to håndkarter, d.v.s. firkantede træstykker med en mængde fine, korte metaltråde, der var fastgjort på et læderlag ligesom hår på en børste. Samtidig med at ulden blev kartet eller »redt« mellem de to træstykker, behandledes den med lidt olie for bedre at falde til.

Efter kartningen tog man fat på spindingen, der skete ved hjælp af en almindelig træderok, hvor ulden var fastgjort i toppen.

Videre kunne garnet ikke behandles i hjemmet (hvis man da ikke ønskede at hjemmefarve det).

I de fleste tilfælde blev garnet nu sendt til landsbyvæveren. Når tøjet var vævet, blev det gået efter med et noppejern, hvorved alle knuder og fremmede bestanddele fjernedes.

Hvis så uldtøjet skulle bruges til undertøj eller vadmelsklæde, blev det sendt til en stampemølle for at blive valket. Ved valkningen blev uldtrådene stampet eller presset, så hårene filtredes sammen. For at lette denne proces gned man tøjet ind i ler eller sæbe. Under stampningen fik tøjet luv, men krympede også lidt, særlig i bredden. I ældre tider »stampede« man med fødderne; i de senere stampemøller, der i reglen blev drevet ved vandkraft, benyttede man træklodser.

Foruden vadmel eller klæde, som det også kaldtes, var der endnu en slags uldstof, nemlig cheviot. Cheviotsgarnet var spundet af en lidt finere uld end vadmelsgarnet. Desuden blev cheviot ikke valket så stærkt som vadmel. Dette var grunden til, at vore kunder her i farveriet ikke behøvede at sende cheviot til stampemøllen, vi havde selv en lille valkemaskine til dette stof.

Et tredie stof, som var meget benyttet, hed hvergarnstøj. Det blev fremstillet ved, at væveren slog uld enten på tvist eller hør. Hvergarnstøj var særlig vanskelig at farve, fordi farven ikke hang lige godt ved tvist og uld. Derved fik tøjet en egen meleret tone.

Når bønderne kom ind i butikken med deres tøj eller garn for at få det farvet, mærkede vi varerne med et nummer og et bogstav, som blev syet på. Bogstavet betegnede måneden. Derefter fandt en sortering sted, og alt blev lagt i rum på farveriets loft efter de kulører, man ønskede det farvet med. Vi farvede jo nemlig kun een kulør ad gangen.

Skal vi gå over i farveriet!

Ad gyngende og knirkende trapper når vi ned i gården og over toppede brosten frem til et stort baghus, der ligger øde hen. Støv, spindelvæv og rust har lagt sig som en rødgrå patina over det gamle farveri med alle dets redskaber. Luften er rå og fyldt med en ubestemmelig mørnet lugt. Alt er i dybt forfald. De eneste levende væsener, vi træffer (bortset fra edderkopper og andet småkravl), er hønsene. Ved synet af dem falder den gamle farver ud af rollen. Pligten kalder, hønsene skal fodres!

Imens stikker jeg næsen indenfor i sidebygningens boskammer (svendenes soverum), hvor de to lave, blåmalede senge kun er et par alen lange. Ikke fordi svendene var meget mindre end vore dages unge mennesker; men dengang sad almuen halvt op og sov . ...

Ude i porten bag den tunge, pynteligt udskårne, trefløjede egetræsdør hænger en gammel brandspand, der ligner skaftet af en rødbrun gummistøvle. Den er af læder og bejdset indvendigt. På dens udvendige side er prentet: Evers 1828.

Mens jeg står med bataillonskirurgens brandspand i hånden og funderer over, om den kan rumme mere end to potter vand – lige nok til at nære en brand –, kalder Henrik Wegener på mig. Og vi sætter nu ved hjælp af fantasien det gamle farveri igang:

– Først lægger vi bondens uldtøj i valkemaskinen (den ligner en vugge-vaskemaskine). Når tøjet er blevet »vugget« i en blanding af brunsæbe og soda, har uldtaverne sammenfiltret sig og dannet luv, hvorefter det kommer i skyllemaskinen – et

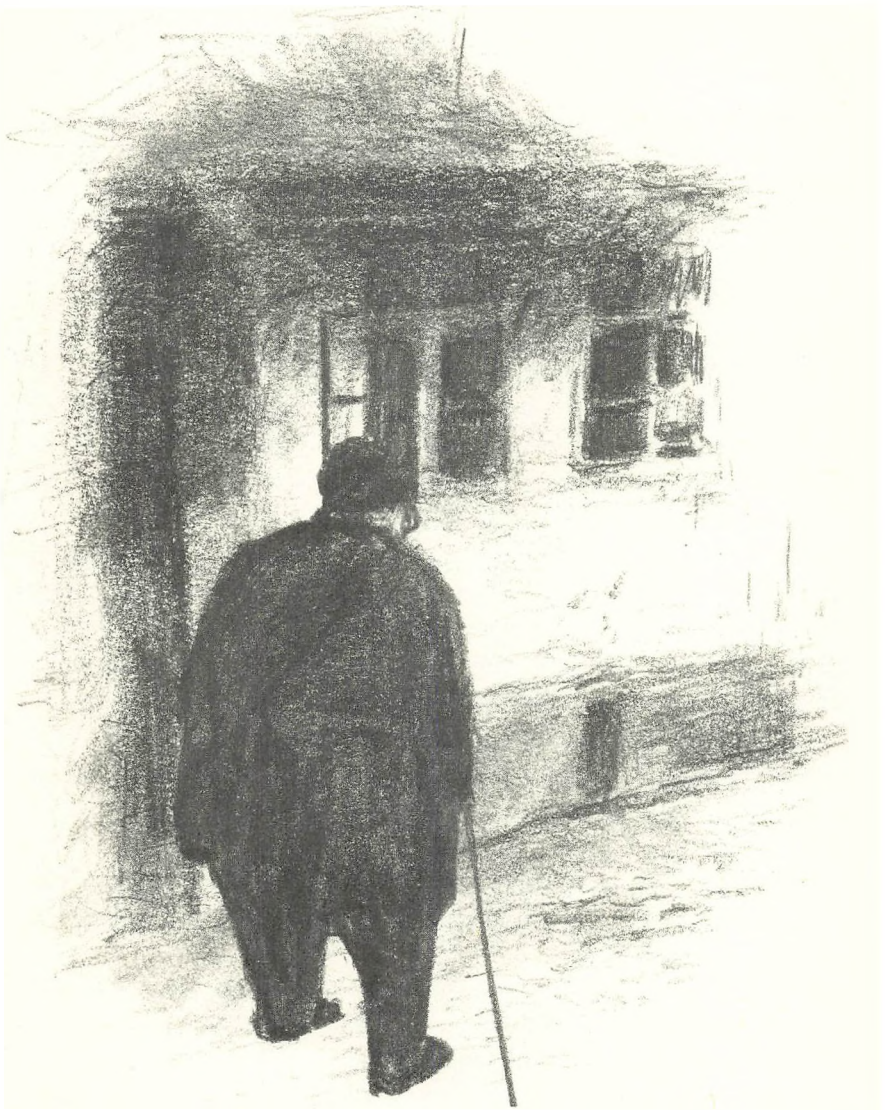

kar med rindende vand og to kolossale egevalser (en slags vridemaşkine). Hver af valserne er ca. 1 alen i diameter. Under denne proces bortskylles olien (som endnu sidder i tøjet fra kartningen) og sæbe-sodaen. Derefter bliver tøjet som cheviot hængt til tørre på nogle kroge, som kaldes klaverer.

Efter tørringen begynder den egentlige farvning. Skal tøjet have en blå kulør, nøjes vi med at kypefarve det, hvilket vil sige, at det ikke bliver kogt, men kun dyppet i en tempereret opløsning. I alle andre tilfælde koges tøjet i store trækar på den måde, at der føres et varmerør fra et fyrsted ned i opløsningen. Så vrides og skylles, vrides og tørres tøjet endnu en gang og går til runingsmaskinen.

Ved runingen reder man retsiden af stoffet en regelmæssig luv. Hertil anvendes blomsterstande af Kartebolletidsler (eller Karteburrer), der bliver anbragt i ca. 12 rækker med 60 stykker i hver rundt om en cylinder. Cylinderen føres hen over tøjet, som derved kradses op af de stive dæksblade.

Fra runingsmaskinen går turen til overskæringsmaskinen, hvor luven »barberes«, så den får en ensartet længde. I ældre tid udførtes »barberingen« med en saks. Til slut børster vi tøjet og folder det sammen i zigzag; mellem hver sammenfoldning lægges et stykke tyndt træ eller pap, og yderst anbringes to varme jernplader, der ved hjælp af en kortpresse af kæmpeformat skrues tæt sammen om rullen. Når tøjet på den måde er presset, vil det være færdigt til aflevering . . .

Oppe på farveriets loft ligger en dynge firkantede træstykker tæt beslået med messingstifter; de har været brugt til mønstret tøjtrykning.

– Oprindelig anvendtes metoden specielt på billige bomuldsstoffer, fortsætter den gamle farver, deraf kommer betegnelsen kattuntryk (af det engelske cotton = bomuld); men efterhånden gik man over til også at trykke på uld og silkestof. Tøjfarven bestod af et vandopløseligt pulver, der blev fortyk-

ket med klister. Træstykket blev dyppet ganske let i opløsningen, så kun hovedet af sømmene tog farve, inden de blev stemplet på tøjet. Endnu omkring 1910 anvendtes denne fremgangsmåde. Prisen var halvanden krone for at få en kjole trykket, og det tog med flid og påpasselighed et par timer . . .

Vi forlader det gamle farveri, hvor karrene står og falder i staver, hvor runingsmaskinen langsomt ruster op, hvor edderkopperne spinder og hønsene lægger æg i det kolde fyrsted, mens støvet lydløst daler.

Vi går tilbage gennem butikkens baglokale (bataillonskirurgens konsultationsværelse), hvor Sokrates i et hjørne stikker næsen frem i gips. Ved hans side hænger feltkirurgens rustne sabel og en af vadmelbøndernes glemte vadsække.

Vi fortsætter op ad trappen til første sals to store, lavloftede gildesstuer, hvor gulvene er malet lysebrune. Møblerne er overvejende i en slags empirestil med fint indlagte mønstre i borde og skabe. Stolenes stribede silkepolstringer har mange brist. På væggene hænger kolorerede kobberstik, især iøjnefaldende er »Slaget paa Rheden«. Stuen henne over portrummet hælder 15–20 grader.

– Ja, huset er jo rejst, før man fandt det nødvendigt at ramme pæle ned i byggegrunden, forklarer Wegener. Men i disse stuer sad altså mine forfædre i festlige stunder og spillede whist og drak romtoddyer . . .

Dette besøg fandt, som sagt, sted i 1933. Dengang var der endnu mulighed for at opleve det gamle Weile med egne sanser ved simpelt hen at gå ind i et hus i Søndergade. Men idag – knap halvtreds år senere – findes der ikke mere sådanne ældre håndværkerhuse med tidssvarende inventar noget steds i Vejle. Men i disse linjer skulle erindringen om et af dem være bevaret.

Kapitel 7

Byens ældste trykkeri

På aviserne fra 1863 står: »Trykt og udgiven af Sylvester-Hertz's Enke. Redigeret af W. Hertz.« Og bladet udkom fire gange om ugen: mandag, onsdag, torsdag og lørdag.

Sylvester Hertz var ret pludselig død den 23. november 1854 og blevet begravet på den jødiske kirkegård i Fredericia. ». . . vor stakkels Broder«, skrev Henrik Hertz i sin dagbog, underforstået: som spildte sin høje begavelse og sine rige poetiske evner i et provinshul som Weile!

Ved faderens død blev den ældste søn Wilhelm (f. 1834) kaldt hjem fra Hamburg for at være moderen behjælpelig med avisen og bogtrykkeriet. Han var imidlertid handelsuddannet, enken måtte derfor også have en faktor til hjælp. Hun valgte en forhenværende kaptajn i infanteriet, Claudius Madsen, der var udlært typograf, og som senere – da Wilhelm selv kunne overtage ledelsen – blev redaktør af Middelfart Avis.

Cecilie Hertz (født von Essen) var ikke blot – som vi allerede ved – en god administrator, men efter Sylvesters død udfoldede hun også et fremragende forretningstalent, der skaffede ny kapital og nye kunder til huse.

Allerede fra den 5. januar 1859, da Wilhelm fyldte 25 år og dermed blev myndig, står han som avisens ansvarshavende redaktør. Han havde arvet faderens poetiske åre og skrev letflydende vers, oftest som lejlighedssange.

Under østerrigernes og preussernes occupation af Veile i 1864 blev avisen straks forbudt (fra 8. marts til 28. april); derefter var den under censur til 24. november. Ligesom faderen

under Treaarskrigen skrev nu også sønnen en rapport om besættelsen i 1864. Den blev fra den 25. november offentliggjort i Veile Amts Avis (i 9 numre) under titlen »Optegnelser fra Veiles Occupation«.

Avis og trykkeri gik støt fremad i disse år, hvilket ses bl. a. deraf, at der i 1865 måtte 4 budkoner til at bringe aftenavisen ud. Samme år blev den gamle håndpresse udskiftet med en Eickhoff-hurtigpresse, ligesom man fik nyt skriftmateriel.

Da Wilhelm i 1868 giftede sig med sin slægtning, Marie Rée fra Randers, fandt Cecilie det forsvarligt at overlade også den økonomiske ledelse til sønnen.

I modsætning til faderen var Wilhelm Hertz udadvendt; han var en elegant og vittig selskabsmand. Hans store lidenskab var skuespillerkunsten; selv var han, hedder det om ham, »en begavet Dilettant-skuespiller«. Han opholdt sig jævnligt om vinteren i København for at gå på teater. Det var under et sådant besøg, trykkeriet brændte.

I 1876 var trykkeriet flyttet fra Havnevejen (omtrent overfor Langelinie i den nuværende Havnegade) til Birnbaums Gaard i Torvegade (den nuværende Vejlborg).

En middagsstund i 1878 opstod der ild i et snedkerværksted oven over trykkeriet – og hele bygningen brændte, fordi brandvæsenet ikke kunne komme ind med sprøjten gennem den smalle port til mellembygningen. Da man omsider fik hjælp fra den nærliggende borgerskoles drenge (der væltede et plankeværk, så sprøjten kunne komme ind gennem Birnbaums have), var det for sent. Både maskiner og andet materiel gik til grunde med undtagelse af den håndpresse, der var anskaffet i 1843, og som stadig er i virksomhedens besiddelse. I halvanden måned måtte Vejle Amts Avis fremstilles hos Horsens Avis, mens man fandt nye lokaler og fik anskaffet maskiner og nyt materiel.

Der blev i disse seks uger udført et enestående arbejde af Ditlev Schweitzer. Han var søn af jødiske forældre i Frederi-

cia. Han var født 1850 og kom 1866 i typograflære på Amtsavisen i Veile. Der var dengang 2–3 typografer og 3–4 lærlinge på trykkeriet. I læretiden fik han kost og logi, men ingen løn. Da han blev udlært, fortsatte han i nogen tid hos Hertz med en løn på 4 kr. om ugen plus kost. Snart tog han dog plads i trykkeriet på Bogense Avis, men i Veile erkendte man straks, hvor uundværlig den unge mand var, og det lykkedes efter tre måneders forløb at få ham tilbage som faktor. Et par år senere blev han også redaktionel medarbejder. I denne egenskab ledede han samvittighedsfuldt trykkeri og avis, når Wilhelm Hertz var på teaterbesøg i København. Således også hin skrækkelige dag i 1878, da det hele brændte.

Inden Wilh. Hertz nåede hjem fra hovedstaden, havde Schweitzer allerede arrangeret Amtsavisens fortsatte udgivelse fra Horsens Avis, hvor han fra trykkeriet ledede den daglige fremstilling, mens Hertz blev i Veile og sendte de sidste lokale nyheder op til ham med formiddagsekspressen.

Wilh. Hertz døde i oktober 1900; men allerede fra 1895 overdrog han ledelsen af trykkeri og avis til sønnen Poul Hertz og Ditlev Schweitzer.

Poul Hertz (f. 1870) lignede på ingen måde sin farfar. Hans største ønske var at blive dragonofficer, men da en sådan stilling i den danske hær dengang var utænkelig for en jøde, måtte han nøjes med at dyrke ridesporten som hobby og pænt gå ind i folden som bogtrykker.

Han viste sig at være et meget expansivt ungt menneske, som i løbet af de 10 år, han faktisk ledede foretagendet, skabte en voldsom udvikling ikke blot i bog- og akcidenstrykkeriet, men også på det journalistiske område med iøjnefaldende overskrifter og smart opsætning.

Det var også den initiativrige Poul Hertz, som flyttede avisen til Torvegade 20 og byggede den ejendom, hvor trykkeriet havde til huse, indtil det under den anden Verdenskrig blev sprængt i luften af nazisterne.

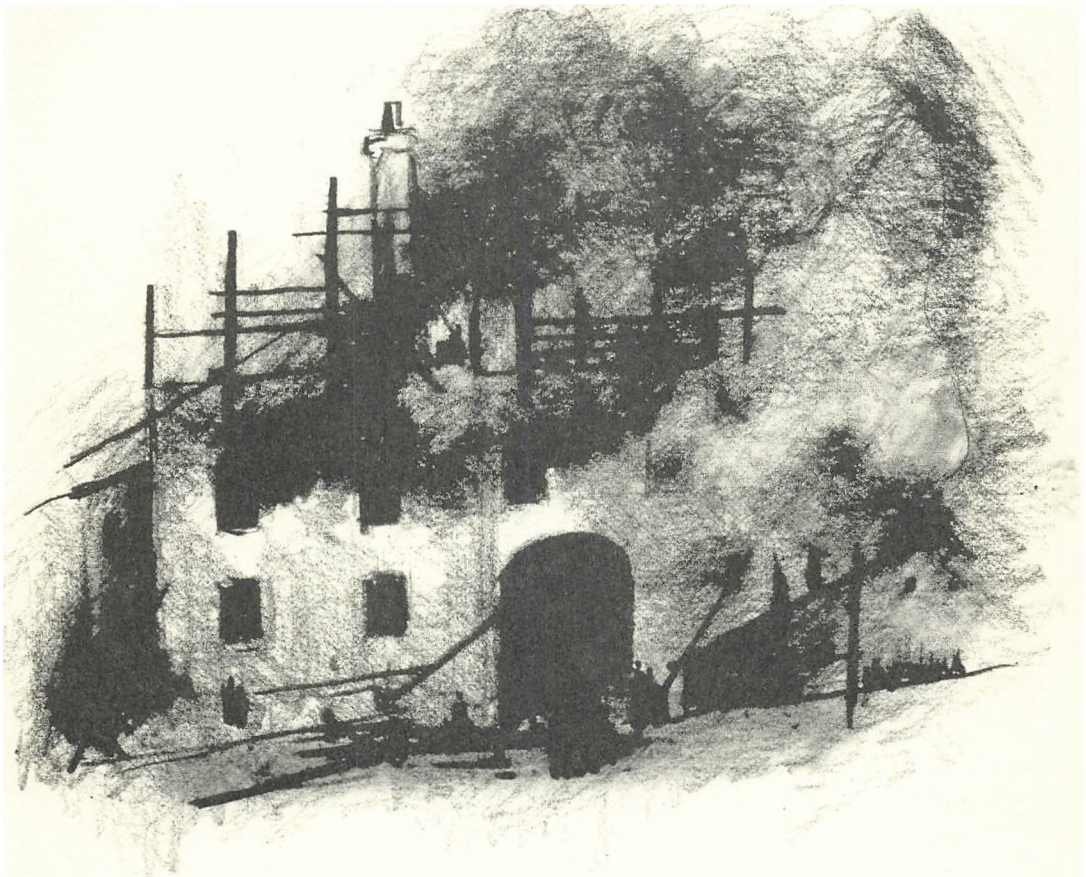

Medredaktøren Ditlev Schweitzer var en anderledes forsigtig mand; han havde ofte svært ved at følge Poul Hertz og rystede på hovedet ad det unge brushoved med de dristige ideer.

Omsider blev forholdene i Vejle Poul Hertz for snævre (og konkurrencen med venstreorganet Vejle Amts Folkeblad måske for irriterende?). I 1905 startede han – med støtte af sin velhavende Glückstadt-familie – et bogtrykkeri i København og solgte »Vejle Amts Avis. Hertz Bogtrykkeri« (÷ en enkelt trykmaskine) til Ditlev Schweitzer, som derefter var eneredaktør til sin død i 1925.

Det er karakteristisk for Ditlev Schweitzer, at der ikke i hele denne periode blev anskaffet moderne sættemaskiner.

Ditlev Schweitzer var en ensom mand, ugift, skrøbelig, ømfindtlig overfor kritik, men samtidig umådelig ansvarsfuld til alle sider. Overfor sine medarbejdere var han faderlig beskyttende, men han kunne også være faderlig streng. Bag sit afmålte væsen og sin venligt smilende maske skjulte han et heftigt temperament. Når han fik sine hidsighedsanfald og skældte ud, var den sagtmodige Søren (kontorbudet Sørensen) den eneste, der turde vove sig i nærheden af ham, ja, endog sige ham imod. Han var nok det menneske, som nød Redaktørens dybeste tillid og fortrolighed.

Efter Ditlev Schweitzers død blev avis og trykkeri overtaget af en kreds konservative borgere, som dannede et aktieselskab med den tidligere redaktionssekretær E. W. Lorentzen som redaktør, og faktor A. Aagaard som ansvarlig leder af trykkeriet. A. Aagaard var i 1919 blevet »hentet« til Vejle fra Poul Hertz' Bogtrykkeri i København for at assistere D. Schweitzer, med hvem han iøvrigt delte en særlig forkærlighed til Vejle Amts Avis, skønt bogtrykkeriet ved avisens daglige udgivelse måtte ofre ret så store beløb – efter datidens målestok – på nyhedsformidlingens alter. Det hæmmede naturligvis trykkeriets tekniske udvikling; men A. Aagaard var ikke blot en dyg-

tig fagmand, han var også en praktisk økonom – som når han f. eks. trak lønforhandlinger i langdrag for tilsidst, måske efter et halvt års forløb, at gå med til en lønregulering på 50 øre om ugen! Denne sparsommelighed var simpelthen nødvendig, hvis Schweitzers Bogtrykkeri skulle finde mulighed for at udskifte og forbedre det tekniske materiel. Dog udartede hans sparsommelighed sig aldrig til nærighed; det så man især, når der var sygdom blandt personalet – om det så skulle gå ud over hans egen pengepung.

A. Aagaards hjælpsomhed, der kom hele personalet til gode (også i det praktiske) både i og udenfor arbejdstiden, kunne godt have en lidt barsk facon, men han var i grunden et mildt og venligt menneske, der skjulte et umiddelbart og muntert sindelag under en vis sky reservation.

I 1931–32 overtog Jyllandsposten Vejle Amts Avis som lokalt eftermiddagsblad, der dog stadigt blev trykt i Schweitzers Bogtrykkeri. I den forbindelse trådte redaktør E. W. Lorentzen tilbage og overlod stolen til Kay Nissen. E. W. Lorentzen fortsatte dog som ledende redaktør af Jul i Vejle indtil heftet ophørte i 1968. Jul i Vejle var en højt værdsat aktuel og kulturhistorisk publikation, der med sit fornemme udstyr også var med til at underbygge trykkeriets anseelse. Kay Nissen efterfulgtes som Vejle Amts Avis' redaktør af Preben Skaaning, der førte en meget dristig pen under besættelsen, hvorfor han jævnligt kom i konflikt med den tyske censur. To gange – i perioderne 14.–19. juli og 2.–25. september 1944 – fik bladet forbud mod at udkomme. Den sidste dato fik dog ingen betydning, thi i sin egenskab af bladhus blev trykkeriet natten mellem den 14. og 15. september 1944 schalburgteret.

Bygningerne blev fuldstændigt ødelagte; men da branden, der opstod i forbindelse med eksplosionen, hurtigt blev slukket, var en del af maskinerne ikke mere medtaget, end at de kunne repareres. (Også værdifuldt arkivmateriale blev red-

det.) Trykkeriet og avisen beskæftigede på det tidspunkt ca. 25 mand, hvoraf de 16 var teknisk personale. Da dette personale om morgenen den 15. september kom og fandt trykkeriet i ruiner, steg A. Aagaard op på murbrokkerne og gav en kort orientering, der sluttede med disse bevingede ord: – Og så synger vi »Jyden han æ stærk aa sej«!

Indtil foråret 1946, da man kunne flytte ind i den nyopførte bygning, lånte kontorer og trykkeri husly et par steder i byen (på Dæmningen og i Grønnegade). Avisen nåede dog ikke at udkomme igen før den 4. juni 1945 – en måned efter befrielsen.

Ved bladets genudsendelse var samarbejdet med Jyllandsposten ophørt. I februar 1947 blev Preben Skaaning afløst af Sven B. Egly som redaktør, og i juli 1949 tiltrådte så Vilhelm Ravnemose, der stod som Vejle Amts Avis' redaktør, indtil bladet udkom for sidste gang torsdag eftermiddag den 30. juni 1960. Bladet havde da kun et oplag på omkring 7–800 eksemplarer, og det blev trykt på en almindelig Eickhoff-hurtigpresse.

Efter denne amputation fik Schweitzers Bogtrykkeri større økonomisk mulighed for nyanskaffelser, og da direktør A. Aagaard i 1961 afleverede virksomheden til sin efterfølger, faktor S. E. Kristensen, var det et trykkeri i støt fremgang.

NOTE:

I de citerede stykker har jeg i videst muligt omfang fulgt retskrivningen op gennem årene, hvor f. eks. Weile blev til Veile, før byen i dette århundrede skrev sig Vejle. Men det kan – særligt i overgangsperioder – knibe med konsekvensen.

Udover Weile Amts Kongelig privilegerede Avis og Avertissementstidende (Vejle Amts Avis, 1828–1960) har jeg som skriftligt grundmateriale især støttet mig til Vejle Amts Aarbøger, Evald Tang Kristensens mange optegnelser fra folkemunde, Vejle Bys Historie (1927) samt Jul i Vejle, der udkom i årene 1936–68, trykt og dels udgivet af Schweitzers Bogtrykkeri.

N. Th. M.

Schweitzers Bogtrykkeri

har siden 1961 været ledet af direktør S. E. Kristensen, som i 1950 blev knyttet til firmaet som faktor.

I 1959 ansattes yderligere en faktor, nuværende driftsleder E. Crone Larsen.

I jubilæumsåret er foruden nævnte ansat en sætterfaktor, en trykkerfaktor, en faktor for montageafdelingen og en bogbindermester.

Trykkeriet beskæftiger i jubilæumsåret ca. 40 medarbejdere.

Den fremgangslinje, som startede med direktør A. Aagaards ansættelse i 1919, er siden fortsat og forstærket.

Efter en større sanering i Grønnegade kunne i 1976 en ny, 2000 m² stor hovedbygning indvies, hvorved ejendommen fra 1946 blev sidefløj og adressen ændret fra Torvegade 20 til Grønnegade 41.

I løbet af en kort årrække er alle ældre maskiner blevet udskiftet med nye og hurtiggående, først og fremmest offsetmaskiner. Ved gennemførelsen af det store nye byggeri i 1976 blev færdiggørelsesafdelingen mekaniseret og rationaliseret.

Selv om trykkeriet stadig har en omsætning på flere millioner kroner årligt i traditionelt bogtryk, er en gennemgribende omvæltning på vej, blyet svinder ind og i stedet er løsenet i dag: Fotosats, papirmontage, offset. På dette område er de hidtil største investeringer blevet foretaget i jubilæumsåret.

I mange år har trykkeriet – udover levering af almindelige tryksager, blanketter o. lign. – satset stærkt på produktion af farvetryksager og levering af formularsæt.

Foruden nævnte aktiviteter har trykkeriet en forlagsafdeling til udgivelse af Vejle og Oplands Telefonnøgle og Vejle Vejviser. Under denne afdeling hører endvidere Schweitzers Annonce- og Reklamebureau, som væsentligst beskæftiger sig med ekspedition af annoncer.

Det er således en særdeles alsidig virksomhed – med berøringsflade til næsten alle dele af vort samfund – der 18. oktober 1978 kan fejre 150 års jubilæum.

Denne bog er trykt og udsendt af

Aktieselskabet

Schweitzers Bogtrykkeri

i anledning af firmaets
150 års jubilæum 18. oktober 1978

Tilrettelæggelse: Niels Th. Mortensen

Trykt i 700 eksemplarer,
hvoraf 300 stilles til rådighed for boghandelen gennem
Byhistorisk Forlag, Vejle

ISBN 87-980517-6-8

ISBN 87-980517-6-8